

אחדות

XXVII. ÉVFOLYAM, 90. SZÁM • 2016. NOVEMBER • 500 Ft
5777. CHESVÁN • חשון תשע"ז • ב"ה

egység

ירחון יהדות הונגריה

MAGYAR ZSIDÓK LAPJA • EGYSÉGES MAGYARORSZÁGI IZRAELITA HITKÖZSÉG

ZSIDÓSÁG ÉS TUDOMÁNY

KÖSZEG FERENC: AUSCHWITZ UTÁN

AZ ÜNNEPEK HAVA
– FOTÓRIPORT

KEDVES OLVASÓ!

Ősrobbanás vagy teremtés? Vagy valami a kettő között? Kinek a diadala a gyógyulás – az Örökkévalóé vagy az orvostudományé? Szabad-e a technikai fejlődést az istenszolgálat szolgálatába állítani, vagy jobb, ha távolmaradunk az okostelefonok világától?

A tudomány fejlődése mindig felvet vallási kérdéseket is, legyen szó a heliocentrikus világról, az elektromos áramról vagy a transzplantációról.

Mert tulajdonképpen a kérdés nem más, mint amit olyan jól ismerünk a *Hegedús a háztetőn*-ből, vagyis hogy van-e áldás a varrógépre?

Amikor 1960-ban Yosef Weinberg rabbi a *Tánjával* foglalkozó előadásait kezdte sugározni egy jiddis nyelvű rádióadó Amerikában, sokan kritizálták a Chábád mozgalmat, amiért „nem kóser” eszközöket használ fel céljai elérésére. A Rebbe a *Tánjából* vett idézettel válaszolt: „Istentől semmiféle testi, vagy lelki dolog nem választ el minket... egyedül a bűn választ el.” – Majd így folytatta: „Az új technológiák kifejlesztésének végső célja az, hogy szent dolgokra használjuk őket... az a tény, hogy világi célokra is használhatók, sőt, akár olyan dolgokra is, melyek a szentség ellentétei, csupán arra szolgál, hogy használhassuk a szabad akaratunkat... és Isten azt parancsolja, kéri és lehetővé is teszi, hogy 'az életet válaszsd'.”

Vagyis: a mi választásunk, hogy a rendelkezésünkre álló eszközöket mire használjuk. Nem az a fontos, hogy mivel üzenünk, hanem maga az üzenet. Ha az üzenet Istentől ered, akkor megtekerhetjük a gombot, és felkapcsolhatjuk a rádiót vagy az okostelefont.

Novemberi számunkban a tudomány világába teszünk egy kis kirándulást – természetesen zsidó nézőpontból.

Bár az ünnepek már elmúltak, egy képriporttal még felidézzük a hangulatukat ebben a számunkban is.

Kile rovatunkban Miskolcra látogatunk és megismerkedünk a legújabb magyarországi Chábád központtal. Egy korábbi témánk folytatásaként a Kozma utcai temető megújulására tett erőfeszítésekről is szólnunk.

Tartsanak velünk novemberben is!

Olvasóink visszajelzéseiből tudjuk: értékelik és szeretik a megújult *Egység* magazint. Újságunk kiadása nekünk is nagy öröm, ahogy előfizetőink számának gyarapodása is. Kérjük, ha teheti, megrendelésével támogassa Ön is az *Egység* magazin megjelenését!

Steiner Zsófia
főszerkesztő

Fizessen elő most a mellékelt megrendelőszelvényen vagy a

www.fizetes.zsido.com

oldalon a 2017-es évre, és a 2016-ban megjelenő további számainkat ingyen postázzuk önnek.

Újságunk korábbi lapszámait a

www.zsido.com/egység

oldalon találja meg elektronikus formában.

További információért hívja
a **06 1 2680183**-as telefonszámot.

BORÍTÓ

Az ünnepek hava

Fotó: Demecs Zsolt

egység MAGAZIN

Kiadja a Chabad Lubavits –
Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány
Achdut magazine is published
by Chabad-Lubavitch
The Jewish Heritage Center of Hungary

1052 Budapest, Károly krt. 20.
Telefon/fax: (+36-1) 268-0183
E-mail: egyseg@zsido.com
Internet: www.zsido.com

FELELŐS KIADÓ:
Oberlander Báruch rabbi

FŐSZERKESZTŐ: Steiner Zsófia

ROVATVEZETŐK: Dénes Anna,
Fuchs Jehosua, Golubovics Martina

OLVASÓSZERKESZTŐ: Dallos Katalin

TERVEZŐ-SZERKESZTŐ: Juhász Valéria

ISSN 1217-3223 (nyomtatott)
ISSN 1588-3223 (on-line)

A kiadvány szent szövegek részleteit
és magyarázatait tartalmazza.
Kérjük, ne dobja el!

ZSIDÓSÁG ÉS ORVOSTUDOMÁNY

„Az új technológiák kifejlesztésének
végső célja az, hogy szent dolgokra
használjuk őket..., hogy világi
célokra is használhatók, ... csupán
arra szolgál, használhassuk
a szabad akaratunkat...”

28. oldal

ÖSSZEFOGÁS A KOZMA UTCAI TEMETŐÉRT

„Küldetésünk, hogy a temető
visszanyerje és megőrizze azt
a méltóságot, amelyet az itt
eltemetettek és maga a történelmi
emlékhely érdemel.”

SMÚZ

- 21 A szerkesztő levele
Tudomány és vallás kapcsolata
- 41 Hírek

REBBE

- 51 Erő a világrend mögött
Természettudományos kutatás
és vallás
- 61 Tóra és tudomány
A lubavicsi Rebbe diákévei

HOHMECOLÓ

- 81 Van-e áldás az indukciós
főzőlapra?
Technológia és háláchá
a mindennapok
szolgálatában
- 101 Kóser telefonok
Telefonos kóserságok
- 121 „A Chábád a legkedvesebb
szervezetem az egész
világban”
Az irodalmi Nobel-díjas
Bob Dylan kapcsolata
a zsidósággal

18. oldal

22. oldal

ILYEN VOLT TISRI, AZ ÜNNEPEK HAVA

„Fotóösszeállításunkkal
egy kicsit visszaidézzük
Tisri hónapot
és betekintést nyerünk
közösségünk ünnepnapjaiba.”

JIDDISKÁJT

- 141 Könyveket a könyv népének
Interjú Oberlander Báruch
rabbival a könyvkiadásról
- 181 Zsidóság és orvostudomány
Oberlander Báruch rabbi írása
- 211 Choni, a körök rajzolója – mese
- 221 Ilyen volt Tisri,
az ünnepek hava
– Fotóriport

KILE

- 241 Miskolci zsidóság
egykor és ma
- 281 Messziről jött emberek
Összefogás a Kozma utcai
zsidó temetőért

MISPÓHE

- 301 Főzzünk zsidósan
Mi az a zsidó szakácskönyv?

ÉCESZGÉBER

- 321 Auschwitz után
Kőszeg Ferenc írása
- 341 Rejtvény

FOTÓKIÁLLÍTÁS A VASVÁRIBAN

Mikvék, elfeledett zsidó temetők, kóser ételek képekben: megnyílt A főváros rejtett zsidó kincsei című fotókiállítás a Vasvári Pál utcai zsinagóga épületében. Az egyedi tárlat a zsinagóga fennállásának 130. évfordulója alkalmából jött létre.

A kiállítás egy hónapon keresztül, november 20-ig, minden vasárnap látogatható a Vasvári Pál utcai zsinagóga épületében, 10.00 és 18.00 között. Ezt követően november 20-án vasárnap délután 16 órakor a művek kalapács alá kerülnek – a jótékonyági árverésből befolyt teljes összeget az EMIH a zsinagóga felújítási munkáira fordítja. A remélhetőleg bőkezű vásárlók így hozzájárulhatnak az épület megóvásához, illetve a kulturális-vallási értékeinek megőrzéséhez.

1%-OS KAMPÁNY: 5-BŐL 4 ÚJ FELAJÁNLÓ AZ EMIH-ET VÁLASZTotta

KÖZEL 1000 ÚJ FELAJÁNLÓ
TÁMOGATTA CÉLJAINKAT.
KÖSZÖNJÜK A BIZALMAT!

1%
2016

A 2015-ös évre vonatkozó 1%-os SZJA felajánlások eredményei kapcsán Köves Szmó vezető rabbi a zsidó.com-nak elmondta: az EMIH eddig soha nem látott mértékben, közel 1000 fővel növelte a támogatói számát egy év alatt, ami 50% feletti teljesítményt jelent.

Tavaly 9.200 körül volt a zsidó felekezetek számára felajánlók száma, idén ez megközelítette a 10.500-as létszámot, vagyis az új felajánlók 80%-a az EMIH mellett tette le a voksát.

Idén a CEDEK szeretetszolgálat munkájára: ételosztásra, és állami gyermekotthonok támogatására fordítják a befolyt összeget. „Az adakozás a zsidó vallás legfontosabb micvái közé tartozik, és az EMIH meggyőződése szerint a segítség egyetemes parancsa vonatkozik mindenkire, zsidókra és nem zsidókra egyaránt.” – mondta Köves rabbi.

ELHUNYT SIMON PERESZ

93 éves korában, néhány hetes kórházi ápolás után elhunyt Izrael kilencedik államfője, Simon Peresz. Peresz éppen az őt gyermekként megáldó Chofec Chájim halálának évfordulóján távozott az élők sorából.

Volt parlamenti képviselő, államelnök és miniszterelnök is. Ahogy az izraeli politikuskoknál kötelező, katonaként is karriert futott be, már az 1948-as függetlenségi háborúban részt vett, ahol diplomáciai feladatokat is ellátott. A képen lubavicsi rabbik segítségével mond áldást a lulávcoskorra az ünnepi sátorban.

UNESCO: „A ZSIDÓKNAK NINCS KÖZE A SIRATÓFALHOZ”

Az UNESCO, az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete határozatot fogadott el, mely egyértelműen tagadja a zsidó nép és a Templom-hegy, illetve a Siratófal kapcsolatát.

A 24 ország által támogatott állásfoglalás hatására Izrael felfüggesztette az együttműködést az ENSZ kulturális szervezetével. Irina Bukova, az UNESCO főigazgatója közleményében elismerte, hogy a Siratófal a judaizmus legszentebb helye, Jeruzsálem öröksége oszthatatlan és az összes ott élő közösségnek joga van hozzá, hogy elismerjék kapcsolatát és közös történelmét a várossal.

„Az ENSZ-nek az a kísérlete, hogy elszakítsa Izrael Államot Jeruzsálemtől, figyelmen kívül hagyva azokat a kötelekeket, amelyek Izraelt a fővárosához kötik, egy újabb bizonyíték arra a hatalmas Izrael-ellenes elfogultágra, amely az ENSZ-t jellemzi” – írta közleményében Donald Trump. Hillary Clinton vezető külpolitikai tanácsadója és több más amerikai jogalkotó is elítélte az állásfoglalását.

ERŐ A VILÁGREND MÖGÖTT

TERMÉSZETTUDOMÁNYOS KUTATÁS ÉS VALLÁS

Velvel Greene professzor az egyik legismertebb vallásához visszatérő, báál tsuvá volt. A Minnesota Egyetem és a Ben-Gurion Egyetem professzoraként úttörő volt a bakterológia kutatásában. Részt vett a NASA űrpogramjában is. Már felnőttként került kapcsolatba a minnesota-i Chábáddal, és lett a Rebbe, Menáchem Mendel Schneerson rabbi követője. Az alábbiakban a Rebbe neki szóló levelét közöljük.

B. H. 5725. sziván 21. Brooklyn, New York

Béke és áldás!

Köszönettel nyugtázom május 9-én kelt levelét, illetve a tudományos kutatás terén végzett munkáját. Értékelem a figyelmességet és fáradozást, amellyel számomra hozzáférhetővé tette az anyagot. A téma ugyan számomra teljességgel idegen, azt remélem, bizonyos általános képre mégis szert tehettem az Ön írásaiból, és talán egyes részletekbe is betekintést nyerhettem.

Megkockáztatom, hogy esetleg „tudománytalannak” tűnjék Önnek, amit mondok, mindazáltal szeretném kifejezni reményemet, hogy Ön a kutatómunkáját az Örökkévaló szolgálatában is hasznosítani fogja, összhangban az elvvel: „Ismerd meg őt minden utaidban.” Bizony, a természettudományok terén tett új felfedezések friss fényt bocsátanak a teremtés csodáira, s korunk trendje egyértelműen a természet különféle jelenségei mögötti egység elismerése és felismerése felé mutat. A világ felfedezésében tett minden előrehaladás egyre világosabban mutatja a fizikai világ mögötti egyesítő tényező létét, olyannyira, hogy a természettudományok ma kimondottan törekszenek annak az átfogó elméletnek a megalkotására, amely a fizikai világ minden jelenségét képes volna összekötni. Némi kutakodás árán be lehet látni, hogy a természetben meglévő egység visszatükröződése az igazi egyistenhitnek, a maga zsidó felfogásában. Mert, ahogy mi zsidók fogjuk fel az egyistenhitet, az nem csupán azt tartja, hogy egyetlen Isten van, hanem hogy ennek az egyetlen Istennek az egyetlen egysége meghaladja a fizikai világot, tehát nincsen más valóság rajta kívül, az Örökkévalón kívül. De mivel a teremtésnek része minden lélek stb., a természetben sokaság és változatosság is van – ami magukat a teremtményeket illeti, anélkül, hogy ez hatással volna a Teremtőre, azaz változást idézne benne elő, amint azt a hászid tanítás hosszan kifejti.

Azt kérte tőlem, fejtssem ki bővebben az utalásomat Maimonidész egy passzusára, ahol lényegében a modern pszichológia „tudat” és „tudatalatti” fogalmairól beszél, bár ő más szavakkal mondja. Nos, a *Misné Torá* Hilchot gerusin 2. fejezet végére gondoltam. A szakasz lényege a következő: a haláchában bizonyos micvák teljesítése során fontos követel-

mény a szabad akarat, hogy ne legyen kényszer. Ahol viszont a háláchá bizonyos cselekedeteket előír bizonyos módon, ott szabad kényszert alkalmazni, míg a vonakodó azt nem mondja: „Kész vagyok rá”, s a cselekedete így már érvényes és önkéntesnek számít. Itt nyilvánvaló ellentmondás látszik lenni: ha egyszer szabad kényszert alkalmazni, miért kell az érintettnek még azt is kinyilvánítania, hogy „kész” rá? S ha a kényszer hatására elvégzett cselekmény nem érvényes magában, mire jó a kényszer hatására kimondott „készen állok”?

Itt következik a Rámbám érvelésének lényege: minden emberben, tekintet nélkül az életben elfoglalt helyére és állapotára, megvan az akarat, hogy azt tegye, amit neki a Tóra parancsol. De a *jécer hárá* (gonosz ösztön) időnként mégis úrrá lesz rajta tulajdon jobb lelkiismerete ellenére, és nem engedi, hogy megtegye, amit a Tóra szerint tennie kellene. Ha tehát a bét din kényszeríti az embert, hogy tegyen valamit, az nem azért van, hogy új akarat szülessék az érintettben, hanem hogy felszabaduljon a gonosz ösztön jelentette kényszer alól, amely megbénította akaratát, s így képes legyen kifejezni igaz lényegét. Ezen körülmények közt mikor azt mondja: „készen állok”, az őszinte és a valóságnak megfelelő nyilatkozat.

A fentieket kortárs összefüggésbe helyezve: az embert olyan külső hatások érhetik, amelynek hatására tudatában és viselkedésében a tudatalatti tartalommal, amely az igazi lénye, ellentétes dolgok jelennek meg. Mikor a külső kényszerítő erőt eltávolítják, az nem okoz változást a lényegi természetében, sem átalakulást, hanem éppen ellenkezőleg, pusztán igazi és vele született karaktere erősödik meg.

Az ön háttérrel nem szükséges külön megjegyezni, hogy a fentiekben egyetlen olyan mozzanat sincs, amely a freudi elmélet egyéb aspektusainak megerősítésére szolgálna, azaz hogy az emberi pszichét elsősorban a libidó, a szexuális vágy hajtja stb. Az ilyen eszme ellenkezik a Tórával, amely szerint az emberi természet lényegében jó (ahogy a Maimonidész is mondja, fentebb). Az egyetlen hasonlóság az az eszme, hogy az emberi természet összetett valóság, rétegei vannak, és a rétegek alatt magja, központja van, mint fentebb mondtuk. A hagyományos áldással szeretném zárni, amit Mose Feller rabbi útján már küldtem önnek: hogy fogadja a Tórárt örömmel, bensőséges szeretettel az év minden egyes napján.

Áldás/aláírás

TÓRA ÉS TUDOMÁNY

A LUBAVICSI REBBE DIÁKÉVEI

A legtöbb ember vallási vezetőként, karizmatikus rebbeként és a zsidó ügyek fáradhatatlan élharcosaként ismeri Menáchem Mendel Schneerson rabbit, a lubavicsi hászidok 1994-ben elhunyt vezetőjét. Kevesen tudják, hogy mielőtt apósa örökébe lépett volna, Európa több nagyhírű egyetemének is a hallgatója volt, és egy darabig hajómérnökként is dolgozott. ELI RUBIN ÍRÁSA ALAPJÁN

A REBBE ÉS SCHRÖDINGER MACSKÁJA

Menáchem Mendel rabbi abban az időben tanult a berlini Friedrich Wilhelm (Humboldt) Egyetemen, amikor Erwin Schrödinger volt ott az elméleti fizikai professzora. Sok évvel később Paul Rosenbloommal, az amerikai matematikussal folytatott beszélgetése során a Rebbe felidézte emlékeit, és arról beszélt, hogy nagyon élvezte Schrödinger előadásait.

A Rebbe Berlinben

Schrödinger ekkoriban vett részt abban a vitában, amelyet a kor vezető fizikusai folytattak arról, hogyan kell értelmezni a kvantummechanika terén tett friss felfedezéseket. A fény – úgy tűnt – némi időre anyagi részecskéként viselkedik, máskor hullámjelenségként, attól függően, milyen kísérletnek vetik alá. Werner Heisenberg szerint ez éppen arról árulkodik, hogy az „objektív realitás” nem más, mint lehetőségek korlátlan spektruma, s csak a szubjektív megfigyelés képes e lehetőségek közül valamelyiket aktualizálni. Schrödinger nem értett ezzel egyet. A kvantummechanika lezáratlan kérdései szerinte csak arról árulkodnak, hogy a jelen keretelmélet fogyatékos.

Albert Einstein, aki kutatóként szintén a tanszék munkatársa volt akkoriban, osztotta Schrödinger aggályait. Einsteinnel folytatott levelezése segítette Schrödingernek megfogalmazni a macskával kapcsolatos híres

gondolatkísérletét, amellyel Heisenberg álláspontjának tarthatatlanságát kívánta bemutatni.

A Rebbe szerint – s erről számos levelében szolt az évek során – az igazság valahol középen van a Heisenberg és Schrödinger által képviselt két szélsőség közt. De még fontosabb, hogy középen van tudomány és vallás közt. A Rebbe szerint a határozatlansági elv tudományos leírása a tudományos módszer korlátainak, de mint a valóság természetéről szóló állítás, nem állja meg a helyét. Ezt az álláspontját a Rebbe arra a meglepő állítására alapozza, miszerint a tudománynak ez az újkeletű öndefiníciója ellentétben áll a Tóra tudomány-szemléletével:

„A múltban a tudományos eredményekre úgy volt szokás tekinteni, mint amelyek mintegy a természeti törvények szintjén állnak, és pedig a szó szoros értelmében, azaz determinált és rendíthetetlen eredmények. A tudomány ma már nem így tekint önmagára. Zárójelben jegyezném meg, hogy ez a nézet nem egyeztethető össze a Tóra alapján a természet és a tudomány viszonyáról alkotható képpel, és pedig a csodák miatt nem, mert ezek a természet fix rendjének megváltoztatásával járnak, nem pedig pusztán nagyon valószínűtlen események.”

A TÓRA ÉS A TUDOMÁNY VISZONYA

A Tóra nézőpontja az isteni kinyilatkoztatásé, amely az abszolút bizonyosság alapján nyugszik. Ezzel szemben a tudomány alapjait illető tudományos vizsgálódás a határozatlansági elvhez jutott el, amelyről ma az az általános vélemény, hogy ez a keretelmélet írja le legjobban az anyagi világot. A Rebbe szemében ez a fejlemény nem a tudomány legitimitását kérdőjelezi meg, hanem a Tórához való viszonyát árnyalja. Eszerint abból kiindulni, hogy e kettő (tudomány és kinyilatkoztatás viszonyát) közül az előbbinek kellene diktálnia, alapvetően hibás eljárás. Éppen ellenkezőleg: csakis a Tóra tekintélye kölcsönöz valamiféle bizonyosságot, a bizonyosság egy mértékét a tudománynak.

„Ami azt illeti, a Tóra hitelesíti a tudományt – bizonyos területeken –, mégpedig inkább, mint bármilyen kortárs tudományos eredmény. A fentiek fényében... a modern tudománynak nincsen legitím alapja (tudományos szempontból sincs!) arra, hogy megkérdőjelezze a Sínai-hegynél adatott Tórát.”

Joszéf Jichák Schneerson rabbi
és Menáchem Mendel
Schneerson rabbi

A Rebbe szerint tehát vallásos ember, még ha a hivatása szerint tudományos munkát végez is, minden gond nélkül elfogadhatja a Tóra szó szerinti értelmezését a teremtésről például, vagy bármely más olyan helyen, ahol az általánosan elfogadott tudományos állásponttal a Tóra szembenemlő látszik.

A kvantumelmélet fejleményei nagyban hatottak a Rebbe gondolkodására a Berlinben töltött években, arra, ahogyan ő felfogja a Tóra és a tudomány viszonyát. Egy 1962-ben készült interjú során azt mondta Slomo Nakdimon izraeli újságírónak:

„Az atomi részecskék viselkedésének törvényszerűségeivel kapcsolatos felfedezések alapjaiban rázkódtatták meg a tudomány működését. Egészen mostanáig a tudományt valami stabil dolognak mondták, a Tóráról pedig azt, hogy az csupán hit kérdése. Most látjuk, hogy a tudomány és a technológia premisszái nem bírnak a tartós igazság ismerveivel. Ezt a fölfedezést az atomi részecskék tanulmányozásának köszönhetjük...”

A tudományos módszer kitűnő eszköz az emberiség kezében, de egyetlen tudományos hipotézis sem indokolja, hogy védelmünkbe kellene venni az isteni szót vagy újraértelmezni. Az efféle apologetika a Rebbe szerint „a 19. század divatjamúlt öröksége”. Éppen a tudomány említett előrehaladása tette teljesen feleslegessé az ilyesmit. A régi fogalomzavarok tisztázódtak időközben, mondta a Rebbe, a Tóra és a tudomány ma képesek együttműködésre, együttthaladásra, békében.

A Tóra feladata, és különösen a hászid tanítása, hogy az Örökkévaló és a világ egységét fölfedje. A tudomány korábban azt gondolta, hogy az univerzum sok különböző elemből áll össze, de a modern tudomány az energia és az anyag egyesülésére vezet vissza mindent. Maga a tudomány – mondja a Rebbe – tárja fel a minden létezők mögött megbúvó egységet.

A PÁRIZSI DIÁK

Az 1930-as években Párizs a nácizmus fenyegetése elől menekülő kelet-európai zsidóság menedéke volt. Chábád-zsinagóga nyílt a Rue des Rosiers 17-ben, és Menáchem Mendel rabbira egyre fokozottabb nyomás nehezedett, hogy egyre inkább vállaljon nyilvános szereplést. Berel Lax emlékei szerint Menáchem Mendel rabbi szívesebben imádkozott a Rue des Rosiers 25. alatti zsinagógában, hogy elkerülje az apósa há-

szidjai részéről rá irányuló figyelmet. Nem vállalt rabbitisztséget, de a helyi zsinagógákban tartott nyilvános Tóra-előadásokat.

1938 novemberében Menáchem Mendel rabbi beiratkozott a párizsi Sorbonne-ra. Ugyanazon év márciusában végzett az École spéciale des travaux publics mérnöki tagozatán (1933-ban iratkozott be oda).

Móse Zev Reitzer – a fiatalember magyarországi jesivában tanult előzőleg, azután ment a Sorbonne-ra orvoslást tanulni – szintén ugyanabba az évfolyamba iratkozott be, voltak közös óráik. Mély benyomást tett rá Menáchem Mendel személyisége: „Pontban a kezdésre érkezett, nem beszélt soha senkivel. Bejött, végigülte az órát, majd rögtön távozott... Ha szólt az órán, mindig röviden tette.” Menáchem Mendel barátságot kötött a fiatalemberrel, és bátorította őt, hogy folytassa Tóra-tanulmányait, és tanítsa a fiatalabbakat zsidó örökségük ápolására. Mint a diákok általában, Reitzer is nehéznek találta a megélhetése előteremtését, de Menáchem Mendel rabbi segítségével talált olyan ösztöndíjat, amelynek köszönhetően anyagilag és spirituálisan is megtalálhatta a helyét.

Sokan mások is, akik Párizsban ismerkedtek meg Menáchem Mendel rabbival, megerősítik, hogy a zsidó gyermekek számára szervezett tanfolyamain híresek voltak akkoriban. Efrájim Steinmetz 1939-ben még csak 11 éves volt, nemrégiben érkezett Magyarorszá-

A Rebbe párizsi diákjevei alatt

ról a családjával – ő idézi fel, hogy Menáchem Mendel rabbtól kapta édesapja a tanácsot, miszerint írassa be őt és az öccsét a helyi Chábád-iskolába. Személyes maradandó emléke, amilyen barátsággal és gondoskodással fogadta őket Menáchem Mendel rabbi, amikor fellekeresték a lakásán. Az oktatás a Rebbe egész életének, vezetői működésének meghatározó területe maradt. A pozitív tóraoktatás – vallotta a Rebbe – a zsidó élet és identitás egyik pillére.

VAN-E ÁLDÁS AZ ÉRINTŐGOMBOS INDUKCIÓS FŐZŐLAPRA? TECHNOLÓGIA ÉS HÁLÁCHÁ A MINDENNAPOK SZOLGÁLATÁBAN

A technikai újításokra a háláchá szempontjából általában úgy szoktunk gondolni, mint olyan problémakörre, mely újabb és újabb kérdéseket vet fel a zsidó élettel kapcsolatban. Azonban az 1976 óta működő Comet Intézetben ez fordítva van: a technikát állítják a háláchá szolgálatába. A Comet Intézet egy olyan non-profit kutatóközpont, melynek célja, hogy a háláchát és a modern életet a lehető legnagyobb mértékben összeegyeztethetővé tegye. DÉNES ANNA ÍRÁSA

A COMET INTÉZET

Az intézményt *Jisráel Rosen* rabbi alapította. Bár a Comet Intézet – a név a *Civotáj Mádá veTóra* – A tudomány és a Tóra csapatai – kifejezés rövidítése, és azt is jelenti: csomópont – alapvetően a modern ortodoxiához kötődik, számos vezető háredi háláchikus autoritástól kapott ösztönzést, többek között a néha *Slomó Zálmán Auerbach* rabbitól, illetve a szombati törvényeket összefoglaló, négykötetes munkájáról ismert *Jehosua Neuwirth* rabbitól.

A szervezet munkatársai arra keresnek praktikus megoldásokat, hogy hogyan lehet a modern technika vívmányait a hagyományok megőrzésével használhatóvá tenni szombaton és ünnepnapokon. Ezeket többek közt vallásos zsidó otthonokban, valamint különböző területeken: egészségügyi intézményekben, agrár- és ipari létesítményekben, valamint biztonsági szerveknél (pl. rendőrség, hadsereg) és a repülőtéren is alkalmazzák a szombatszegés elkerülésére, illetve, ahogy látni fogjuk, bizonyos speciális esetekben, annak csökkentésére.

AZ INDIREKT TETTEK TÉTELE

A Comet Intézet által kifejlesztett eszközök legnagyobb része a *grámá*, az indirekt tettek tételén alapul: ez egy olyan történetet jelöl, amit valami más okozott, de a kimenetele nem volt előre megjósolható. A *Misna* (*Sábát* 120a.) arról beszél, hogy ha szombaton tűz üt ki, mely nem fenyeget halálos veszéllyel, akkor „az edényeket elválaszthatjuk egy vízzel telített, vagy üres elválasztó akadállyal, hogy a lángok ne terjedjenek tovább.” Vagyis: megengedett, hogy edényeket megtöltsünk vízzel, és a tűz útjába helyezzük – ha a forráság szétrobbantja az edényeket, a víz eloltja a tüzet; vagy körbelocsolhatunk egy bozóttüzet, akkor is, ha az nem fenyeget halálos veszéllyel, hogy amikor a tűz eléri a kilocsolt vizet,

kialudjon. A tűz mindkét példában a mi tetteink indirekt eredményeként alszik ki. Ezt a véleményt támasztja alá a *Sulchán Áruch* is (*Orách Chájim* 334:22.). A *Römá* (a krakkói Mose Isserles rabbi) azonban azt mondja, hogy csak akkor alkalmazhatjuk a *grámá* adta könnyítést, ha jelentős mértékű anyagi kár fenyeget. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a jelentős mértékű anyagi kár igazán nagy szükségletet is jelenthet. Napjaink rabbijai egyetértenek abban, hogy az egészségügyi vagy biztonsági szükségletek kellőképpen megalapozott indokot jelentenek a *grámá* elvén működő eszközök használatára. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a kezdeményező műveletnek, vagyis annak, amit mi csinálunk, a szombat szempontjából jelentéktelennek kell lennie. Nem járhat azonnali, direkt hatással, és szükség van egy indirekt faktorra is, melyet még a sábat bejövetele előtt előkészítettünk, illetve ami automatikusan, önmagától következik be.

Ezen az elven alapulnak különböző sábatí kapcsolók, részben otthoni, részben intézményi használatra. Előbbire példa az a villanykapcsoló, melynek elektromos rendszere rendszeresen bocsát ki elektromos impulzust. Ha azt érzékeli, hogy akadályba ütközik (mert eltoltuk a beépített műanyag lapocskát), akkor a lámpa felkapcsol. Ez azonban nem a kapcsolót elmozdító személy kattintásának közvetlen következménye, csupán indirekt módon következik be a lámpa felkapcsolódása. Az alkotók azt is megoldották, hogy az elektromos impulzus kibocsátása soha ne követhesse azonnal a kapcsoló állásának megváltoztatását. Más, a *grámá* tételén alapuló eszközök egy meghatározott idő után lekapcsolnak – ez akkor alkalmazható, ha tudható, hogy körülbelül meddig lesz szükség az eszközre – példa erre az audioszkóp, vagyis a fül vizsgálatára való, elem-lámpával felszerelt eszköz. Ugyanígy léteznek olyan *grámá*-kapcsolók, melyek események sorozatát indítják

be, a kapcsoló megnyomása elindít egy ciklust, például kinyílik az elektromos ajtó, majd egy előre meghatározott időtartam után automatikusan becsukódik.

BIZTONSÁGTECHNIKA ÉS ORVOSTUDOMÁNY

Mind az egészségügyben, mind pedig biztonsági szerveknél, vagy otthonokban, időseket ápoló intézményekben, stb. nagyon hasznos az a konnektordugó, melyhez bármely elektromos eszköz csatlakoztatható, és ezáltal úgy lehet a létszükségletet jelentő elektromos eszközöket használni, hogy azzal nem szegünk szombatot.

Egy másik használatos elv szintén a *Misná*ból származik: míg az állandóan megmaradó írás tórai tilalom alá esik, addig a csak időszakosan nyomot hagyó írást csupán a rabbik tiltották meg, utóbbi tehát kisebb mértékű szombatszegést jelent. Ezért alkotta meg a Comet Intézet a *sáb-et* nevű, eltűnő tintát tartalmazó tollat, mellyel például egészségügyi dolgozók, biztonsági szakemberek készíthetik el szükséges feljegyzéseiket szombatot, majd az ünnep kimenetelével rögzíthetik az információt más módon, majd a *sáb-ettel* írt szöveg néhány napon belül eltűnik.

AZ ÜNNEPNAPOK MEGOLDÁSAI

A *Chágáz* nevű eszközt kifejezetten ünnepnapokra fejlesztették ki, amikor megengedett a főzés, előző nap meggyújtott tűzről pedig vehetünk lángot a gázégő meggyújtásához, azonban nem megengedett, hogy el is zárjuk a gázt (kioltva ezzel az égő lángot). A *Chágáz* rugóval működő szerkezet, melyet a gáz begyújtása előtt kell felhúzni. Amikor lejár, a kis kallantyú elzárja a gáz útját, és ezáltal elalszik a tűz, nem fogy a kellenél több gáz.

A Comet Intézet fejlesztette ki az 1979-80-es *smitá* (hetedik) évre a *Smiton* elnevezésű ekét, mellyel a grámá fent leírt mechanizmusát használva szántható fel a föld. A következő *smitá* évben ennek továbbfejlesztett változatát alkalmazták. Mivel az eszköz csak a *heter mechirá* nevű, sokak által megkérdőjelezett könnyítést alkalmazó földeken használható, nemigen terjedt el, és akkor is csak olyan helyeken használják, ahol lehetetlen nem-zsidót találni a feladat elvégzésére.

KÉNYELEM ÉS HÁLÁCHÁ AZ OTTHONUNKBAN

Az intézet az otthonok számára is kínál kényelmi megoldásokat. A fentebb említett *grámá* kapcsolón kí-

vül igen ötletes megoldás a szombati világítás szempontjából az *Or-li* nevű lámpa, melynek alacsony energiafelhasználású LED-fénye egy kis műanyag lapocskával eltakarható, így anélkül csinálhatunk fényt, vagy sötétet, hogy szombatot nem megengedett tevékenységet végeznénk. Néha az is előfordulhat, hogy egy nőnek nincs lehetősége a szombat bejövetelét megelőzően gyertyát gyújtani – például egy szállodában, vagy kórházban. A Comet Intézet erre a helyzetre is kínál megoldást: kicsi, hagyományos izzókat tartalmazó, speciális kialakítású, elemmel működő lámpásokat.

Bár az intézet fő profilja az egyes eszközök szombati és ünnepnapon használatának lehetővé tétele, egyéb esetekre is nyújtanak háláchikus megoldásokat.

BIZTONSÁG MINDENEKFELETT

Izraelben különlegesen nagy hangsúlyt fektetnek a biztonságra. Érzékeny és sokak által látogatott helyekre különösen igaz ez, a Siratófal pedig egyértelműen a legveszélyeztetettebb és ez-

által a leginkább őrzött helyszínek közé tartozik. Ez azt jelenti, hogy szombatot és ünnepnapon is folyamatos az ellenőrzés, és át kell haladni az elektronikus ellenőrzőkapu alatt, mely – ha a belépőnél fémet érzékel –, hangjelzést ad. Ez a szombat megszentelődését jelentené azon vallásos zsidók számára, akik fémcsatos övet, vagy fémdíszekkel ellátott *táleszt* (imaleplet) viselnek. Ezért fejlesztette ki a Comet Intézet a szombati beléptetőkaput, mely többek közt a Siratófal és az ország egyik legnagyobb kórházának bejáratánál is működik. A kapu jelzőrendszere folyamatosan bocsát ki áramot. Fém hatására az áramszint megemelkedik, de nem jön létre, illetve nem záródik semmiféle elektromos áramkör. A belépőket egy kis tábla tudósítja erről. Ugyanezen az elven működik az intézet kézi fémdetektora is, melyet számos helyen, zsinagógákban és különböző közterületeken használnak szombatot.

Ilyen pl. a kerámiatűzhely, mely anyaga miatt nem kóserolható. A Comet Intézet honlapja részletesen ismerteti a probléma megoldását, melynek segítségével mégis használhatóvá válhat a kerámiatűzhely tejesre, húsosra, sőt peszáchra is. Ugyanígy részletes elemzést olvashatunk a hűtőszekrény működéséről, és arról, hogy mely feltételeknek kell megfelelnie ahhoz, hogy szombatot és ünnepnapon nyugodtan használhassuk a szerkezetet.

KÓSER TELEFONOK

TELEFONOS KÓSERSÁGOK

Az okostelefonra letölthető alkalmazások végtelennek tűnő univerzumán belül igen nagy helyet foglal el a zsidó applikációk halmaza, mely rengeteg érdekes és hasznos lehetőséget kínál a felhasználók számára.

Könyvek egész sora érhető el ezeken keresztül, interaktívan, magyarázatokkal, különféle lehetőségekkel – könyvjelző, saját megjegyzés beszúrása, különböző helyek megjelölése – megtűzdelve. Nem hiányozhat természetesen a Tóra maga. Sokszor nem pusztán a szöveg, hanem a megjelenés is fontos: az összevarrott pergamenlapok, a hagyományos betűk látványa az igazi tekerceket idézi, de ezeken túl általában mást is nyújtanak ezek az alkalmazások: magyarázatokat, hangjegyeket, ide-oda ugrálási lehetőséget.

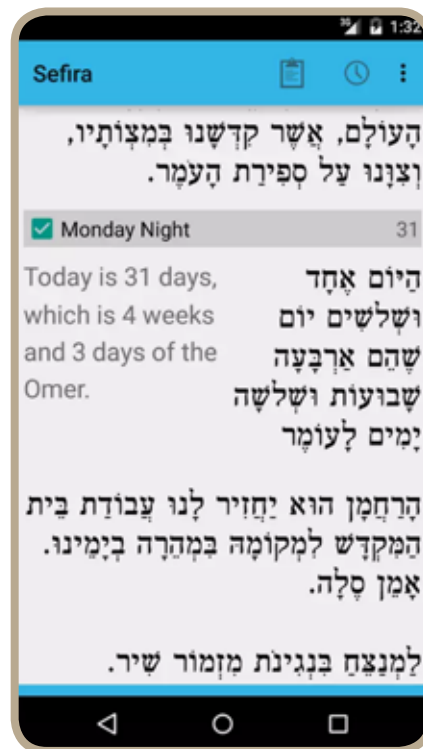
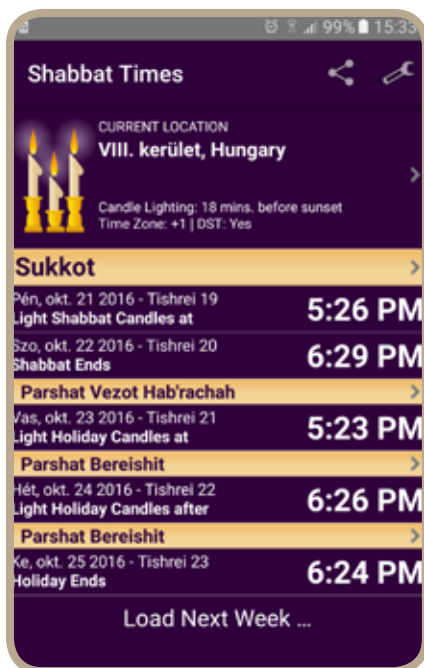
Találhatunk *Eszter könyvét*, külön kereplő funkcióval – okostelefonunkról követve a Megila felolvasását egy érintéssel zajonghatunk is a gonosz Hámán nevének hallatán.

Imakönyvek egész sorából választhatunk, ki-ki a saját rítusa szerint. Számos egyéb funkció mellett igen hasznos, hogy sok applikáció éppen azokat az imákat jeleníti meg, amelyek az adott napra érvényesek, vagyis a napnak megfelelő betoldások automatikusan belekerülnek a szövegbe, nem kell többet keresgélni. Természetesen találunk *bencsert* (étkezés utáni áldás), mely – előzetes beállítás után – jelzi, hogy ideje van az asztali áldás elmondásának, úti imát, vagy az esti Smá felolvasását segítő alkalmazást.

Külön applikáció vezet végig a tfilin felrakásán, a helyes kötésmdon, a hozzá kapcsolódó szokáso-

kon és az elmondandó áldásokon is. A ros hájáná előtti időszakra szlichot-applikáció áll rendelkezésre (természetesen külön szfárádiaknak és külön askenázoknak). A *Téhilimre* (Zsoltárok Könyve) is több applikáció épül, csatlakozhatunk zsoltármondó csoportokhoz, vagy olvashatunk napi meghatározott számú zsoltárt az alkalmazások segítségével.

A kóserságra is szinte végtelen applikáció épül: hol található a legközelebbi kóser étterem, milyen kósersági pecséttel rendelkezik, nyitva tart-e és hogyan juthatunk oda. Kóser-e egy adott összetevő, van-e kóser termékeket árusító bolt a környéken, hogyan tisztítsunk meg egy bizonyos zöldséget. Fontos, hogy vannak megtévesztő applikációk is, találhatunk ugyanis olyan alkalmazást is, mely megmondja egy halfajtáról, hogy kóser-e, így –

az alkalmazás magyarázata szerint – bármelyik étteremben ki tudjuk választani a „kóser” ételt. Ez természetesen nem igaz, hiszen az étel nemcsak attól kóser, hogy az alapanyagai fogyaszthatók – érdemes vigyázni! Peszáchi különkiadás-ként cháméckereső, a peszáchi előkészületeken végigvezető és cháméc-meghatározó applikációk is akadnak.

Az étteremkeresőhöz hasonlóan minjenkereső is található szép számmal. Hol és mikor van a legközelebbi minjen. Hogyan jutok oda? Van-e járótvólságra zsinagóga? De olyan applikáció is létezik, melynek segítségével minjent szervezhetünk a környéken tartózkodó és az applikációt használó emberekből.

Rengeteg emlékeztető, vagy számontartó jellegű applikáció is

megtalálható a kínálatban. Ahogy a vicc mondja, áldás mindenre van, hát applikáció is akad mindenre. Csilingelés emlékeztet a *szfirát háomerben* a napi számolásra, chanukakor az aznap meggyújtandó lángok számára, irányára, sorrendjére, és okostelefonunk számolhatja helyettünk a húsos étkezés után, hogy eltelt-e már a hat óra, ehetünk-e már tejeset. Férjjes asszonyoknak jó szolgálatot tehetnek a mikve-kalendáriumok, melyek segí-

tenek eligazodni a *táharát hámispáchá* (a családi élet tisztasága) bonyolult szabályai között.

Gyertyagyújtás ideje, imaidők, naplemente pontos ideje, aznap *jórcájtok* – állandóan a zsebünkben van egy komplett naptár, annak minden tudnivalójával együtt. Egy jól működő alkalmazás segítségével könnyen követhető a *dáfjomi*, a Talmudnak éppen aznap tanult lapja, egy másik alkalmazás letöltésével minden nap egy-egy új vallási sza-

A CTEENBEN AKTÍV NAOMI BENENSON A CHÁBÁD VASÁRNAPI ISKOLÁJÁBÓL MERÍTETT INSPIRÁCIÓT

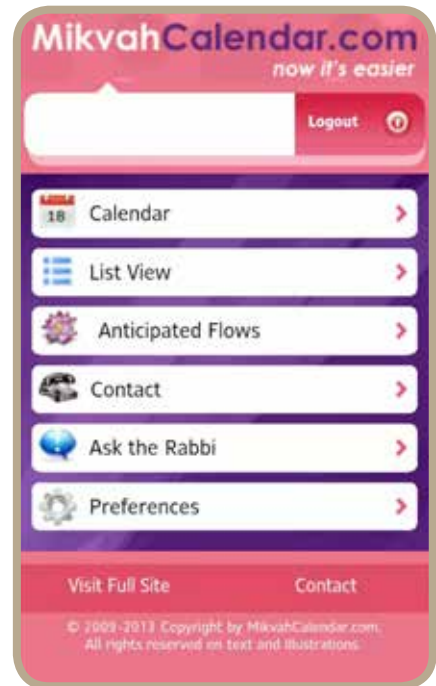
Naomi Benenson gimnazista a New Jersey-beli Voorhees High Schoolban. Ő a Chábád CTeen nevű ifjúsági szervezetének Hunterdon kerületbeli csapatának közösségi médiaigazgatója. Hétéves kora óta táncol, ez heti 25 óra gyakorlást igényel a részéről. Rengeteget olvas, zongorázik, és egy okostelefonra készített applikációt is magáénak mondhat. Ennek elkészítéséhez hajnalonta ötkor kellett kelnie, hogy globális fejlesztőcsapatával Skype-on keresztül dolgozhasson a projekten. A végeredmény, a „Wish2Wish”, egy olyan applikáció, mely a felhasználók számára teret biztosít arra, hogy fontos kérdéseket tegyenek fel, illetve szavazatokat és feedbacket kapjanak a felhasználók globális közösségétől.

Eli Kornfeld rabbi, a hunterdoni (New Jersey) Chábád társigazgatója és felesége, Rachel ideális közösségi vezetőnek tartja a lányt: „Amióta Naomi megkezdte tanulmányait a Chábád vasárnapi iskolájában, el voltunk ámulva kitartásától és képességeitől.” – mondta a rabbi. – „Fantasztikus lány – mindent véghezvisz, amit csak akar, és pozitív változásokat képes elérni a közösségen belül.”

A fiatal lány saját hétéves korától kezdve magától látogatta a Chábád vasárnapi iskolájának programjait, és ez alakította ki saját zsidó identitását. Részvétele és pozíciója a helyi CTeenben e tapasztalatok logikus folytatása. Az applikáció kifejlesztéséhez is a Chábádtól kapott vízió segítette: „Kezdetben virtuális szavazófülkét szerettem volna létrehozni.” – mesélte. „Ahogy azonban a fejlesztés folyt, egyre inkább inspiráltak a vasárnapi iskolában tanultak, és rájöttem, hogy a ‘Wish2Wish’ arra is használható lenne, hogy elterjesszük a *tikun olámot* [a világ jobbá tétele] a helyi közösségekben és a világban egyaránt... Voltak napok, amikor megoldhatatlannak tűnő kihívásokkal kellett szembenéznem, és teljesen egyedül éreztem magam, amikor megpróbáltam megbirkózni velük.” Ám Kornfeld rabbi „bölcs szavai” mindig tartották benne a lelket.

Naomi reméli, hogy a közösségi média segítségével további tinédzserkerülnek közel a Chábáddhoz. Ezért a Facebookhoz, az Instagramhoz és a Snapchathez fordult, valamint használja a saját platformját is, a „Wish2Wish.”-t. Shloime Greene rabbi, a helyi CTeen igazgatója szerint a lány elképzelései tökéletesen megfelelnek a CTeen küldetésének: „Szeretnénk bevonni a közösségi interakciót, a humanitárius kezdeményezéseket és az oktatóműhelyeket is a programjainkba... Ahogyan Naomi alkalmazza a közösségi médiát, segít nekünk abban, hogy elérjük a célunkat, hogy Hunterdon kerület minden egyes zsidó tizenévesének teret biztosítsunk.”

Forrás: chabad.org

bályt ismerhetünk meg. Népszerű a *láson hárá*, a rossz nyelv szabályainak tanulása is, így természetesen a *Cháfec Chájim* könyvből is kaphatunk napi egy szabályt, melyet megtanulhatunk.

Találunk applikációt a jiddis szlengben való eligazodáshoz, hallgathatunk héber nyelvű rádióadásokat, vagy kizárólag héber nyelvű zenét.

Gyerekek játékos és interaktív módon ismerhetik meg a héber betűket, találkozhatnak a *párásá* (tóra hetiszakas) hőseivel, és megismerkedhetnek az ünnepi szokásokkal is. Az sem csodálódik, aki chanukakor pörgettyű nélkül találja magát otthon: a pörgettyű-applikáció kiváló szórakozást nyújthat a számára. A sudoku szerelmesei pedig zsidó szimbólumokkal játszhatják kedvelt játékukat, judoku néven.

Extrém applikációként utoljára említjük a szombati ébresztőt. Az előre beállítható programnak nincsen semmiféle virtuális gombja, nehogy a még öt percig aludni kívánó tulajdonos szombaton tiltott dolgot tegyen, és elhallgattassa a zajongó telefont. Előre meg kell határozni az ébresztés idejét, hosszát, az ismétlés gyakoriságát, a hangerőt, és az applikáció mindent elvégez helyettünk. Felébredni persze így is magunknak kell.

**Az irodalmi Nobel-díjas
Bob Dylan kapcsolata
a zsidósággal**

„A CHÁBÁD A LEGKEDVESEBB SZERVEZETEM AZ EGÉSZ VILÁGON”

Bob Dylan tizenötödikként csatlakozott a zsidó irodalmi Nobel-díjasok klubjához, melynek tagja többek közt Smuel Jozsef Agnon, Isaac Bashevis Singer és Kertész Imre is. Sokan a szintén zsidó Philip Rothot tartották a legesélyesebbnek a kiüntetésre, ám meglepetésre a zenész nyert. Érdeklenség, hogy az irodalmi Nobel-díjasok 13 százaléka zsidó, az amerikai díjazottaknak pedig 33 százaléka. A szélsőjobboldali nézetek hívei kereshetik a titkos összefüggéseket. ZSIDO.COM

LELKI ÚTKERESÉS

Robert Allen Zimmerman 1941. májusában született egy Minnesota állambeli kis faluban. Mind a négy nagyszülője kelet-európai – odeszszai – bevándorló volt. Szülőfalujának összetartó zsidó közössége határozta meg a gyerekkorát, az Agudas Achim zsinagóga chéderjében tanult. Nyarait a Wisconsin államban található Webster cionista táborában, a Herzl Campben töltötte – itt került sor első fellépésére is. Bár nevét többek közt azért változtatta Bob Dylanre, hogy ezáltal is segítse elszakadását családi kötöttségeitől, mind a mai napig szoros kapcsolatot ápol a zsidósággal. Egész életében fontos volt számára Izrael, többször is ellátogatott az országba, három alkalommal adott koncertet a Szentföldön, sőt, majdnem csatlakozott egy kibucchoz is.

Az 1970-es években keresztényként élt, több ilyen tematikájú albumot is kiadott. Ebben a korszakában történt, hogy Marlon Brandóval együtt váratlanul felbukkant egy reform zsidó közösségi széderen Hollywoodban. Az asztali áldás bevezetésekként ekkor a *Blowin' in the Wind* című számát énekelte.

Miután Dylan az utolsó keresztény albumát megjelentette a nyolcvanas

évek legelején, hirtelen fordulattal, a Chábád mozgalmon keresztül, vizsztatért a zsidósághoz, lubavicsi rabbikkal tanult Flatbushban, és részt vett a rendezvényeiken, többek közt adománygyűjtő koncerteken. Látványos visszatérésének hatásos jeleként legidősebb fia, Jesse bár micva ünnepségét a Siratófalnál tartotta meg 1983-ban.

KIÁLLÁS IZRAEL MELLETT

Ugyanebben az évben – és egy évvel az első libanoni háború után – jelentette meg az *Infidels* (Hitetlenek) című albumjában az Izraellel kapcsolatban sokat emlegetett *Neighborhood Bully* című dalát. Igen-csak ritka példája ez annak, hogy egy amerikai rocklegenda egyértelműen és teljes mellszélességgel áll ki a zsidó állam mellett. A szöveg a mindenki által támadott Izrael mutatja be, amelyet a szomszédai folyamatosan ostromolnak, mégis mindenki őt teszi felelőssé és láttatja rossz színben. Izrael magányos emberként jelenik meg, akit igazságtalanul bélyegeznek meg amiatt, hogy az ellene irányuló támadásokat kivédi, illetve megtorolja. Szövege ma is aktuális – gondoljunk csak a minapi UNESCO-határozatra, fordulatai

akár napjaink izraeli politikusaitól is származhatnak.

Zsidó tematikájú dalai közül ezen kívül említhetjük az ákédát Jicchák – Izsák feláldozásával foglalkozó *Highway 61*-t, a Babilon pusztulásával foglalkozó *All Along the Watchtower*, vagy a nagy klasszikus *Forever Young*ot is, melynek szövege a papi áldáson alapul, és tartalmaz egyéb bibliai utalásokat is.

Dylan azzal is büszkélkedhet, hogy az ő munkásságát dolgozta fel a tavaly újrarendezett és újrainított tel-avivi Bét Hátfucot múzeum első tárlata, melyen bemutatták többek közt zsidó gyökereit, és a zsidó

Fia, Jesse bár micva ünnepségét a Siratófalnál tartotta meg 1983-ban

Dylan egyik találkozása a Rebbével

hagyomány tükröződését az életművében. Ebből a szempontból fontos, hogy bár formálisan megtagadta zsidóságát, mégis nagy hatással volt rá néhány rabbi, akik a zsidóság spirituális és misztikus oldalát mutatták be neki. Találkozott például a később meggyilkolt Meir Kahane rabbival, és a Time Magazine lapjain dicsérte a rabbi zsidó önvédelmi mozgalmát.

Egy másik rabbi, akihez kötődött, a Far Rockaway-i ortodox Shor Yoshev jesiva vezetője, Shlomo Freifeld volt. A nyolcvanas évek elején látogatta meg ott először egy barátját a szintén zsidó Allen Ginsberg költővel együtt, és mély kapcsolatot alakított ki a rabbival, akihez rendszeresen utazott az ezt követő években, hogy saját zsidó örökségével kapcsolatos kérdéseit vitassák meg együtt. „Lehet, hogy kint sötét van és havazik, de ebben a házban mindig olyan világos van” – idézik Dylant.

LÁTOGATÁSOK A REBBÉNÉL

Dylan több mint fél tucatszor tett látogatást a lubavicsi Rebbénél. Ilyenkor mindig eltöltött néhány napot egy Crown Heights-i barátjánál. A Rebbe tanításait hallgatta, híres lapját kipára cserélte, és héberül imádkozott egy helyi zsinagógában. Számos fárbrengenen – hászid összejövetelen – is részt vett, és odaadással figyelt a Rebbe szavára. „Igen visszahúzódó személy, és mi elfogadjuk ezt a kívánságát. Soha nem tudhatjuk, mikor érkezik – jöhet és mehet bármikor” – mondta róla Yehuda Krinsky rabbi, a lubavicsi mozgalom szóvivője és Dylan helyi bizalmasa. „Nem beszélget sokat, nagyon csendes ember” – emelte ki a Crown Heights-i Yisroel Rosenfeld rabbi az énekes látogatásával kapcsolatban.

DYLAN ÉS A CHÁBÁD

Dylan többször vett részt a Chábád Telethonon (televíziós adománygyűjtő műsorban). 1989-ben azzal lepte meg a nézőket, hogy kipában – nem pedig megszokott kalapjában –, harmonikán játszotta el a híres Hává nágilá kezdetű dalt – veje és egy másik színész kíséretében. Ez a dal egyébként már korábban is szerepet

játszott az életében, húsz éves korában írta a Talkin' Hava Nagila Blues című darabját. Egy Telethonon az énekes odáig ment, hogy ezt mondta: „A Chábád a legkedvesebb szervezetem az egész világon.”

Az utóbbi évtizedekben Dylan rendszeresen részt vesz a Chábád ünnepi istentiszteletein. A Nobel-díj kihirdetését megelőző napon, jom kipurkor is egy lubavicsi zsinagógában imádkozott a Georgiában adott koncertje előtt. Héber nevén, *Sábtáj Ziszel ben Avráhámként* hívták fel a Tórához. Ez egyébként nem meglepő, rendszeresen bukkan fel tfilinben a Siratófalnál, illetve különböző ortodox zsinagógákban és jesivákban, szerte a világban.

Egy rövid történettel zárjuk a beszámolót. Az 1990-es évek első felében, Kaliforniában történt, hogy Bob Dylan jom kipurkor felbukkant egy chábád zsinagógában. *Táleszt* és *máczort* kapott, leült egy sarokba, és olvasni kezdte az ünnepi imakönyvet. Nem akarta, hogy felhívják a Tórához, de elvállalta, hogy kinyitja a tóraszekrényt az *Ávinu Málkenu* ima előtt. Így is történt, és az ima utolsó sorát együtt énekelte a közösséggel. A közösség egy tagja, Yaakov Arnold, aki segített az érkezőknek eligazodni az imában, így írt erről: „Ahogy hallottam, hogy zümmögi az *Ávinu málkenu* dallamát, megszólalt bennem a lubavicsi. Ott álltam, és láttam benne a 'pintele jid'-et (a zsidó szikrát), mely arra biztatta, hogy jöjjön el a zsinagógába, imádkozzon, hajlongjon... azzal a 'félelemmel', melyet egy zsidónak éreznie kell Jom kipurkor... azóta vagyok rábenu Bob hászidja.”

NÉHÁNYAN A ZSIDÓ NOBEL-DÍJASOK KÖZÜL

forrás: wikipedia.org

1905	Adolf von Baeyer (kémiai)	Sydney Brenner,
1906	Henri Moissan (kémiai)	H. Robert Horvitz (orvosi)
1907	Albert A. Michelson (fizikai)	2002 Daniel Kahneman (közgazdasági)
1908	Élie Metchnikoff,	Kertész Imre (irodalmi)
	Paul Ehrlich (orvosi)	Aaron Ciechanover,
1910	Paul Heyse (irodalmi)	Avram Hershko, Irwin Rose (kémiai)
1911	Tobias Michael Carel Asser,	2004 Richard Axel (orvosi)
	Alfred Hermann Fried (béke)	David Gross,
1914	Bárány Róbert (orvosi)	H. David Politzer (fizika)
1915	Richard Willstätter (kémiai)	Elfriede Jelinek (irodalmi)
1918	Fritz Haber (kémiai)	2005 Roy J. Glauber (fizika)
1921	Albert Einstein (fizikai)	Robert Aumann (közgazdasági)
1922	Niels Bohr (fizikai)	Harold Pinter (irodalmi)
	Otto Fritz Meyerhof (orvosi)	Dan Shechtman (kémiai)
1925	James Franck,	2011 Ralph M. Steinman,
	Gustav Hertz (fizikai)	Bruce Beutler (orvosi)
1927	Henri Bergson (irodalmi)	Adam Riess,
1930	Karl Landsteiner (orvosi)	Saul Perlmutter (fizikai)
1931	Otto Heinrich Warburg (orvosi)	2012 Robert Lefkowitz (kémiai)
1936	Otto Loewi (orvosi)	Serge Haroche (fizikai)
1943	Hevesy György (kémiai)	Alvin E. Roth (közgazdasági)
	Otto Stern (fizikai)	Arieh Warshel, Michael Levitt,
1944	Joseph Erlanger (orvosi)	2013 Martin Karplus (kémiai)
	Isidor Isaac Rabi (fizikai)	James E. Rothman,
1945	Wolfgang Pauli (fizikai)	Randy Schekman (orvosi)
	Ernst Boris Chain (orvosi)	François Englert (fizikai)
1946	Hermann Joseph Muller (orvosi)	2016 John M. Kosterlitz (fizikai)
1947	Gerty Cori (orvosi)	Oliver Hart (közgazdasági)
1950	Tadeusz Reichstein (orvosi)	Bob Dylan (irodalmi)

KÖNYVEKET A KÖNYV NÉPÉNEK

2016 októberében jelent meg a Sámuel imája – Zsidó imakönyv második, javított kiadása.

A megjelenés alkalmából OBERLANDER BÁRUCH rabbival, a könyvet kiadó Chábád Lubavics Alapítvány vezetőjével beszélgettünk, akinek első magyar nyelvű kiadványa 1990-ben jelent meg.

STEINER ZSÓFIA ÍRÁSA

Huszonhét éve költözött vissza szülei szülőhazájába, Magyarországra. Az első teendői között volt a könyvek és más kiadványok megjelentetése. Már 1990 szeptemberében megjelent az első kiadványa. Miért tartotta ennyire fontosnak ezt a feladatot?

A könyv népének a legfontosabb, hogy könyvet adjunk. Amikor megérkeztünk a feleségemmel, rögtön láttam, hogy a hagyományörző közösség tudása főleg szóbeli tudás, arra alapult, abból táplálkozott, amit gyerekkorukban a szüleiktől láttak, hallottak. Nagyon fontos volt bővíteni ezt a tudást, pontosabban a megszerzésének lehetőségét. És ott volt a magyar zsidó-

MILYEN SZÉP A TE KÖNYVED, CHÁBÁDI!

„Kell-e? [...] kellett! Mint ahogy kellett a kommentárok, az odabiggyesztett magyarázatok, a gyorsított ábécé tanfolyam, vagyis a „használati utasítás”. De mindenekelőtt: az érthető nyelvezet, a ma emberéhez szóló stílus, fordítás.”

(Kardos Péter neológ főrabbi, Új élet, a Mazsihisz lapja, 1996. április 15.; Vezércikk)

NÉVJEGY

OBERLANDER BÁRUCH

- SZÜLETETT: 1965
- FOGLALKOZÁSA: rabbi, a magyarországi Chábád mozgalom vezetője, a Budapesti Ortodox Rabbinátus feje
- CSALÁD: Házas, hét gyermek édesapja, egy unoka nagyapja.

ság döntő többsége, akik otthonról semmit nem hoztak. A könyv segít, hogy az ember rendszerben fejlessze a tudását. A könyvvel azokhoz is elérünk, akik nem jutnak el az órákra. Később, amikor a könyveink a nagy könyvesboltokban is forgalomba kerültek, olyan zsidókhoz is eljutottak, akik nem vállalták a zsidóságukat, de a könyveinkkel titokban, otthon is tudtak tanulni.

Az internet terjedésével létrehoztuk a *zsido.com*-ot, azon pedig egy folyamatosan bővülő digitális, sok ezer cikkből álló archívumot, ahol a legtöbb könyvünk is megtalálható. Ez ma a legnagyobb és legkiterjedtebb magyar nyelvű zsidó portál.

Talmudi előadások audióanyagai, folklór, szokások, háláchá, etika, történelem – ez ott mind megtalálható.

Hogy kezdett hozzá, mit kellett kitanulnia a könyvkiadáshoz?

Ebben a munkában óriási segítséget kaptam Izraelben élő *Naftali Kraus*-tól, az ismert magyar születésű, magyarul alkotó írótól és újságírótól, akinek a magyar zsidóság szívügye

„HASZNÁLHATJÁK ÖKET NEOLÓGOK ÉS NEM HASZID ORTODOXOK IS...”

„A kétnyelvű imakönyv olvasója föl van mentve a „szégyenérzet” alól, amely abból származna, hogy nem tudja, mit jelent a zsidó hagyomány. Fölszabadul a lélek...” [Komoróczy Géza]

(Hovanyecz László, Népszabadság, 1997. november 1.)

volt. (Sajnos most nagyon beteg, Isten éltesse őt, és adjon egészséget neki.) A kiadói, szerkesztői munkában mesterem volt *Mikes Katalin*,

„Joggal állítható tehát, hogy a héber sziddur megjelenése nemcsak a zsinagógába igyekvőket tölti el jó érzéssel. Öröme ez a szabad magyar szellemnek is.”

(Benedek István Gábor,
Erzsébetváros,
1996. május 17.)

nyugodjon békében, aki hihetetlenül profi és precíz könyvszerkesztő volt. Ő vezetett be a magyar nyelvű könyvszerkesztés rejtelmébe, kezdve attól, hogy hova kerül a pont, mit kell dőlttel szedni, hogyan kell helyesen fonetikusán átírni szavakat. Ő mutatott rá annak fontosságára például, hogy ne németesen vagy angolosan, hanem magyar fonetika szerint írjuk át a héber kifejezéseket. (Sajnos ezt a mai napig sok más kiadványban nem hozták rendbe.)

Hány könyvet, kiadványt jelentettek meg eddig?

Több, mint hatvan már ezeknek a száma, kezdve az olyan dolgoktól, mint az *Asztali áldás*, vagy a kisgyermek imakönyve, az olyan munkákon át, mint Naftali Kraus *Ósi forrás* sorozatának több kötete vagy a *Hertz Biblia* reprint kétszeri kiadása, egészen az olyan nagy volumenű sorozatokig, mint az imakönyvek, vagy akár a *Zsidó ismeretek* tárának 31. kötete. Emellett 26 éve jelennek meg újságjaink és folyóirataink, az *Egység* és a *Gut sábesz*.

Miért volt szükség az imakönyvek kiadására?

Az imakönyvhelyzet a '90-es évek elején nagyon siralmas volt. Nagyrészt 70-100 vagy akár 150 éves, szétesett héber nyelvű imakönyvekből állt, a kétnyelvűek nagy része német fordítású, akár gót betűkkel is még. A magyar nyelvű fordítások nagyon régiesek, nehezen érthető nyelvezetűek, elavult stílusúak voltak.

Régen ráadásul az imakönyvek fordításában a fordítók igyekez-

tek az asszimilációs törekvéseket is megjeleníteni. Ahogy a zsinagógákat a keresztény templomok mintájára építették, a rabbikat keresztény papi ruhába öltöztették, így a szövegeket is a keresztény liturgiában használt kifejezésekkel fordították. Például az áldások kezdő szavai: *Báruch átá Hásém...*, azt *Dicsértessél...*-nek fordították a Deutsch Henrik vagy Hevesi Simon-féle imakönyvekben. Sőt, voltak, akik ennél jóval messzebbre mentek, Lów Immánuel 1883-ban magyar nyelvű *Imádságok zsidók számára* című imakönyvet adott ki, amiről

„...a chászid, és ezért a szefárd liturguát követő Oberlander rabbi egy askenázi imakönyvet adott ki. Még arra is figyelt, hogy speciálisan magyar szókás szerint – a *Chátám Szofér* véleményét követve – a *Báme Mádlikin* (misnai idézet) a péntek esti ima legvégére kerüljön, nem a *Borchu* elé, ahogy azt a világ jelentős részén teszik...”

(Bíró Tamás, Szombat,
1998. március)

kiderült, hogy az imák nagy részét egyenesen keresztény imakönyvekből vette át apró javításokkal. Hatalmas botrány kerekedett ebből (erről lásd *Magyar Zsidó szemle* 1888. év 526-543., 600-627. oldal). Ma már ez a fajta asszimiláció nem létezik, senki nem várja el ezt a fajta hasonulást. Ezen kívül voltak más problémák, „spóroltak” a fordítással is, ha egy imarészlet valahol egy korábbi imánál már szerepelt lefordítva, azt többet nem tették be magyarul. Emellett a „kényes” részeket egyáltalán nem is fordították le, így nagyjából minden harmadik-negyedik bekezdés csak héberül szerepelt.

Hiába jöttek a fiatalok életükben először a zsinagógába, nem tudtunk a kezükbe adni olyan imakönyvet, amit nem éreztek idegennek. Ezért jutottunk arra a döntésre, hogy egy teljesen új modern magyar fordítást készítsünk, még-

„Az új imakönyvben azokat a sorokat is lefordították, amiket korábban – mint lábjegyzetekből tudjuk, a középkori cenzorok – kihagytak...”

(Kozma György, *Élet és Irodalom*, 1996. augusztus 2.)

pedig egy olyat, ami magyarázatokkal és követhető utasításokkal van ellátva.

Hogyan kezd neki az ember egy imakönyv lefordításának?

Olyan fordítókat kerestünk, akiknek nagy tudása van a héber nyelvben, mind a bibliai héberben, mind a liturgikus nyelvezetben és ezt szép mai magyarsággal tudják lefordítani. Három megfelelő, Izraelben élő magyar ajkú fordítót találtunk (*Gréda József, Cvi Moskovits, Simon Sáróni*). Mindháromtól azt kértük, hogy ugyanazt az imarészt fordítsák le. Ezután összevetettük a fordításokat és több emberrel is konzultáltunk, köztük *Schweitzer József* professzorral, aki végig nagyon támogatta ezt az ügyet, és az érkezésünktől kezdve nagy barátsággal volt irántunk. Így esett a választás, *Simon Sárónira*, aki Beer Seva környékén élt.

Az igazság az, hogy nehezen tudtam erre a nagy vállalkozásra szponzort találni, annál is inkább, mert a potenciális támogatók nem tudtak engem elképzelni, mint egy új magyar fordítású imakönyv főszerkesztőjét. Azt gondolták fiatal vagyok, tapasztalatlan, nem is tudok eléggé jól magyarul... Végül *Benczur Vilmos* karolta fel az ügyet, akinek Bécsben volt egy magyar vendéglője. A szükséges összeget nagyobb részt mártírhalált halt szülei emlékére adományozta.

A döntése mögött állt az is, hogy nagyapám, Oberlander Lázár, az „Obi rebbe” volt a tanára a Kazinczy utcai ortodox *Tajrászban* (zsidó elemi iskola – a szerk.) Gyakran mondta, hogy „nagyapád hangja cseng a fülemben, ahogy gyönyörűen mondja Újhold előtti napon a *Jam kiper koton* imát”. (Nagyapám

emléke egyébként is sokszor volt segítségemre, amikor egykori tanítványaimmal találkoztam.) Mikor már megvolt az alap, akkor Benczur példáját követve már többen is csatlakoztak, és így összegyűlt a szükséges pénz az imakönyv megjelenésére.

Hány példányban jelent meg először az imakönyv?

Először 10 ezer példányban jelent meg 1996-ban, óriási siker volt, az emberek nagyon örültek neki. Nagy könyvesboltokban is lehetett kapni, és az utolsó darabig elfogyott. A *Népszabadságtól* az *Új életig* cikkek is jelentek meg róla. A sikeren felbuzdulva később megjelentettük a Ros hásánai (*Izrael fohásza*) és Jom kipuri (*Sámson fohásza*) imakönyveket 1997 és 1998-ban – ennek az állománya még siralmasabb állapotú és elavultabb volt, némelyikben még Ferenc Józsefért is volt fohász. Aztán következett 1999-ben (majd 2009-ben újraindítva) egy szép Peszáchi Hágádá (*Az örökös éjszakája*), amit bőséges kommentárokkal és művészi illusztrációkkal adtunk ki, albumszerűen. Ennek készült 2000-ban egy má-

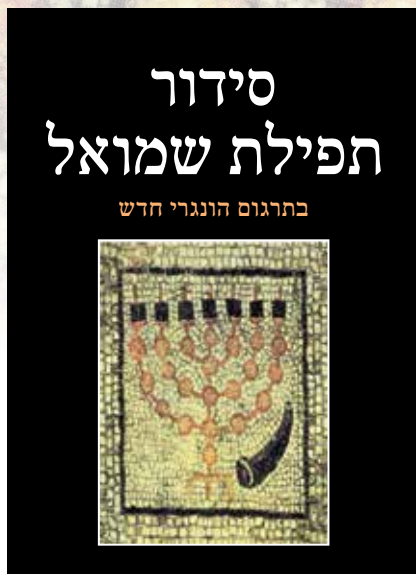
„Olyan könyv ez, amelynek segítségével azokat is megértjük, akikkel talán nem is értünk egyet. Fontos könyv. Érdekes könyv. Olvasni való.”

(Hegedűs Géza, *Népszava*, 1996. május 17.)

sik, egyszerűbb verziója, amit fonetikus átírással láttunk el, több reprintje készült az évek során, így ma már több mint ötvenezer példány jelent meg.

Mi változott a Sámuel imájában az előző kiadáshoz képest?

A legnagyobb változás az, hogy az új kiadásban egyes részek (*smá, kdusá, ámidá*) fonetikusán is szerepelnek. Alapvetően nem vagyok híve a fonetikus átírásnak az imakönyvekben. Háláchikusan (lásd *Sulchán áruch*,

Orách chájim 101:4. a 3. vélemény), ha a fordítás jó, akkor az ember magának imádkozhat bármilyen nyelven. Az előimádkozó csak héberül mondhatja az imákat (*Chátám Szófer* responsum 6:84.), de valaki, mint magánember, az nyugodtan használhatja az anyanyelvét, ha nem tud héberül.

Fontos tudni, hogy maga a héber olvasás nem olyan bonyolult, mint, amilyennek tűnik, így ha az ember sokat gyakorol, 20 óra alatt meg lehet tanulni jól olvasni. Ha úgy akarja valaki megtanulni magát a héber nyelvet, hogy értse is az imákat, az már nehéz – nem lehetetlen, de nehéz, de csak az olvasást megtanulni nem nehéz.

Kinek kell a fonetikus átírás? Annak, aki már nem teljesen kezdő, szeretné mondani héberül az imákat, de nem tanulta meg még a nyelvet. Ennek kicsit akadálya is a fonetikus átírás, mert ha valaki előre akar lépni, az féltő, hogy megakad, nem lép tovább a fonetikus szöveg miatt. Végül muszáj volt

ZSIDÓKAT GYŰJT ÉS IMAKÖNYVET AD KI

„...egy szent könyv lapjain hosszú idő után ismét találkozik két nyelv, két egymásra figyelő kultúra.”

(Hovanyecz László, *Népszabadság* 1996. február 17.)

kompromisszumot kötni. Mivel sokan péntek estével kezdik a zsinagógába járást, ezért először 2006-ban (majd 2009-ben újraindítva) jelentettük meg a sábeszi imakönyvet (*Mózes imája*), ami tartalmazza a teljes péntek esti zsinagógai és otthoni imát, és abba tettük bele a fonetikus átírást.

Most bízom benne, hogy az évessel megjön az étvágy, és ha valaki ezeket a részeket, ami az új kiadásban fonetikusán megvan, el tudja olvasni héberül, akkor egyre többet akar majd tudni az eredeti nyelven elolvasni.

Van-e adat arról, hány helyen használják Magyarországon?

Pontos számot nem tudok, de ahány zsinagógában eddig jártam, legyen az ortodox, Chábád vagy neológ, mindenhol láttam, hogy ezt forgatják.

*Herman Wouk, a népszerű író egyszerűen mind vallásos zsidó is, egy Chábád rabbi unokája, aki regényei mellett olvasmányos, ugyanakkor alapos vallási útmutatót is írt. Annnyira fontosnak tartotta, hogy művével a magyar zsidók is megismerkedhessenek, hogy mindössze 1 forintnyi jelképes összegért mondott le szerzői jogairól a magyarországi Chábád javára. Így jelenhetett meg 1993-ban az interneten is elérhető *Én Istenem*.*

Lesz-e még része az imakönyv-sorozatnak?

Isten segítségével talán még ennek a polgári évnek a végéig megjelenik egy teljesen új szerkesztésű imakönyv is, teljesen új tördeléssel. Az előző imakönyv, a *Sámuel imája, nuszách áskénáz* volt, amit a magyarországi zsidók egy része használt. Ez a másik imakönyv a hászid rítust követi majd, amit az országban élők másik része használt. Óriási tévedés ugyanis azt hinni, hogy a magyar zsidóknak egy hivatalos *nuszáchja* volt – például a szüleim, akik itt születtek

és nevelkedtek, nem áskénáz rítus szerint imádkoztak.

Nincs kizárva az sem, hogy egy zsebméretű verziót is kiadunk majd belőle, elsősorban hétköznapi használatra, vékony papíron, amit az ember mindig tud magával vinni.

Melyik kiadott könyv a kedvence?

Erre csak úgy lehet válaszolni, mint arra, hogy melyik gyerekeket szeretem legjobban... Az egyik legfontosabb, évente megjelenő kiadványunk a *Zsidó Naptár*. Hatalmas munka volt és évekbe telt, míg a mai formája összeállt, de a vissza-

„Hihetetlen optimizmusra vall Oberlander Báruch rabbi Chábád rezidens monumentális vállalkozása, hogy új magyar fordítású imakönyvet – és milyen imakönyvet – adjon ki Magyarországon, a polgári időszámítás 1996. évében. [...]”

(Dr. Jesurun Elijáhu,
A hét tükre,
1996. június 13.)

jelzésekből tudjuk, hogy sokaknak iránytű az év során. Szerintem a legkedvesebb könyvem még nem jelent meg, az most szerkesztés alatt van: a teljes *Rási kommentár a Tórához* fordítása (ennek szemelvényei jelentek meg 2007–2008-ben). Az lényegében egy új bibliafordítás lesz Mózes öt könyvéhez, Rási (Rabbi Slomo Jicháki – 1040–1105) által összeválogatott kommentárokkal. Ez lesz talán a legszebb könyvünk, de nem lehet alábecsülni a talmudfordítást, amiből részletek már megjelentek az évek során, és az Örökkévaló segítségével hamarosan egyben is megjelenik majd, segítségével nagyon sok ember találta meg az utat vissza a zsidósághoz és erősítette meg a kötődését.

Szintén nemrégiben jelent meg a Zsidó ismeretek tára sorozat 31. kötete. Mit kell erről a sorozatról tudni?

IMAKÖNYVÖN IS VAN MIT SZERKESZTENI

„Az imakönyvet a lubavicserek adták ki, akikről annyit azért mindenki tud, hogy imakönyv-ügyekben a legjobbakkak számítanak, mondjuk, ők az imakönyvszerkesztés és -kiadás Meinljei, ha nem túl frivol ez a hasonlat”.

(Magyar Narancs,
1996. július 11.)

A sorozat lényege, hogy megjelentessünk új anyagokat, cikkeket, tanulmányokat a zsidó történelem, jog, filozófia tárgyköréből. Ebből a sorozatból évente két kötetet jelenik meg, a *Sábátonra* (Pilisi vagy Duna-parti hétvége – a szerk.) és válik annak a tankönyvévé. Nagyon sok olyan anyag van ezekben, amik magyarul még sose jelent meg, forrásokkal ellátva.

SÁMUEL IMÁJA ZSIDÓ IMAKÖNYV

Új magyar fordítás

Mi volt a sorozat fejlődési íve?

Az elején még nem voltak tematizálva a kötetek, az utóbbi években főleg egy-egy téma köré csoportosulnak az írások, amiket összegyűjtünk. Így például a 31. kötet a test, sport egészség témát járta körül. Ebbe belefért többek között a lubavicsi rebbe misztikus magyarázata a

sakkról és az is, szabad-e sábeszkor sportolni, vagy mit mond a zsidóság a veszélyes sportokról vagy épp a vadászatról.

Kik és mire tudják használni?

Aki figyeli a könyveinket, az látja, hogy két részre oszlanak: vannak a kezdőknek szólók, azoknak, akik meg akarják alapozni a tudásukat. És vannak azok, mint a készülő Talmud, amik a „haladóknak” szól-

„[Sároni] feladatát abban látta, hogy az új fordítás eleven, mai legyen, de ugyanakkor hű maradjon az eredetihez is. A műfordítóknak ezt az örökös dilemmáját sikerrel oldotta meg.”

(Gréda József,
Új kelet,
1996. szeptember 22.)

nak, akik szeretnének még jobban elmélyedni a zsidóságban. Ez a sorozat az utóbbiaknak szól, mert lehetőséget ad elmélyedni egy-egy témában, részletesebb tudást szerezni, több rabbi véleményét megismerni.

Mi hiányzik még a kiadói palettáról?

Egyszer szeretném az itt-ott megjelent magyar nyelvű írásaimat egy responsum könyvbe rendezni. Ebben összegyűjteném a nagyobb háláchikus állásfoglalások mellé a *Gut sábesz Kérdezd a rabbit* rovatában megjelent válaszaimat is és külön részben a tavalyelőtt megjelent Holokauszttal kapcsolatos háláchákat felölelő írásaimat.

Milyen könyvön dolgozik most?

A feleségemnek azt szoktam mondani, ő kilenc hónapig hordta ki a gyerekeinket, de nekem több idő kell, hogy egy könyvgyerek megszülessen... A korábban már említett új szerkesztésű imakönyvön dolgozom és a régóta készülő Talmud kötetten.

ZSIDÓSÁG ÉS ORVOSTUDOMÁNY

Ahogy az orvostudomány fejlődik, úgy szaporodnak körülötte a zsidó jog és etika kérdőjelei. Van számos olyan kiemelkedő terület, amik súlyos háláchikus kérdéseket vetnek fel. Kétrészes cikksorozatunk első részében Oberlander Báruch rabbi, a Semmelweis Egyetemen Zsidó orvosi etika tárgyának kurzusvezetője az orvoslás háláchikus hátterét és az orvosválasztás kérdését vizsgálja.

NE MARADJ TÉTLEN FELEBARÁTOD VÉRÉNÉL!

Több leírás található a Tórában arról, hogy van, amikor Isten betegségekkel sújtja az embert, mint tette azt például a tíz csapás során az egyiptomiakkal¹. Gyógyítani is egyedül Isten képes, hiszen egyértelmű a nyilvánkoztatás²: „Én, az Örökkévaló vagyok, a te gyógyítód”. Mégis ott a parancs az embereknek: ha valaki megsebesítette felebarátját, „[munka] mulasztását fizessen és gyógyíttassa”³, ami alapján azt mondja a Talmud: „innen tudjuk, hogy az orvos felhatalmaztatott a gyógyításra”.

Valójában a Tóra az embermentést és a gyógyítást kötelezővé teszi: „Ne maradj tétlen felebarátod vérénél”⁴. Ahogyan előírja⁵, hogy az elvesztett tárgyat a megtalálónak vissza kell adnia a gazdájának, az orvosokra vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy az elvesztett egészséget, ha teheti, vissza kell adni a betegnek⁶. Mindent meg kell tennie, ami a tudomány adott kezei között lehetséges⁷.

Ugyan Isten a gyógyító, ám a Biblia az egyik legfőbb parancsként

fogalmazza meg, hogy az embernek vigyáznia kell rábízott életére és egészségére⁸, így a betegnek nem elég imádkoznia, hanem orvoshoz is kell mennie⁹. Hiszen az ennivalót is Isten adja, az éhes ember mégsem fog jóllakni az imával: ki kell mennie a földekre és meg kell termelnie a betevőjét. A gyógyulásra is ez vonatkozik: lelki és testi erőfeszítéseket egyaránt kíván¹⁰. Isten gyógyító ereje a gyógyszeren és az orvoson keresztül nyilvánulhat meg. A természet és annak tudománya, a természettudomány mindet az Isten teremtette és az az Ő eszköze. A következő előírás jól tükrözi ezt a hozzáállást: „Helyes, ha mielőtt bevesz az ember egy gyógyszert a következőt mondja: Legyen az az akaratom Örök Istenem, hogy ez gyógyulásomra szolgáljon”¹¹.

A gyógyítás kizárólag akkor tilos, ha azzal áthágnánk egy konkrét bibliai tilalmat. A zsidóság nem partolja azt a nézőpontot, hogy bizonyos esetekben „nem szabad Istent játszani” az orvoslással, a fenti példát újra használva: nem kevésbé isteni

A BETEGSÉG IS ISTEN „AJÁNDÉKA”

Hogyan magyarázza a zsidó vallás, hogy nem gyógyul meg mindenki, vagy hogy gyerekek is betegségek áldozatává válnak? Sehoggy. Azt tartják ugyanis: az embernek nem feladata és nem is képes arra, hogy minden tragédiát megértsen és mindenre magyarázatot találjon⁴¹. A betegség, mint minden más isteni adomány, eredetéből fogva csak jó lehet⁴², az ember azért lázad ellene, mert nem érti, hogy miért történt, hiszen útjai az ember számára kifürkészhetetlenek. A betegséget a zsidó vallás nem feltétlenül tekinti büntetésnek, üzenetnek viszont igen: felhívásnak arra, hogy a betegben és a szeretteiben még inkább erősödjön a hit és a parancsolatok gyakorlása, a közösségben pedig az összetartás a bajban. Vallási szempontból a rövid élet is teljes élet, ezért a betegnek arra kell törekednie, hogy azt értékkel töltsse meg.

cselekedet búzát vetni a földbe, hogy kikeljen.

Már a Talmud is beszámol orvosokról¹², sőt explicit azt mondja¹³, nem szabad olyan településen lakni, ahol nincs orvos. Olyan közmondást is idéz¹⁴ arámi nyelven: „Orvos, aki ingyen gyógyít, annyit is ér”. Számos orvosi kérdést is taglal¹⁵, pl. ha egy családban ketten már behaltak a vérzékenységbe, akkor a fiúgyerekeket nem szabad körülmélni, mert az életmentés fontosabb, mint ez a micva¹⁶.

VALLÁSOS ZSIDÓ ORVOSOK

A történelem során több híres rabbi is praktizált orvosként, pl. *Smuel* (Babilónia, 165?-267?), a híres talmudi bölcs¹⁷; *Maimonidész* (1138-1204), aki Fuszátban Szaladin egyiptomi szultánnak és palotájának volt a főorvosa és sok tisztán orvosi művet is írt arabul¹⁸, vagy *Náchámánidész* (Spanyolország, 1194-1270), aki szintén híres orvos volt¹⁹. (Róla külön feljegyezték azt az esetet, amikor egy nemzsidó nő szülészke volt²⁰.)

Az újkorban is tudunk vallásos orvosokról, pl. az első Chábád rebbenek, *Snéur Zálmán rabbinak* (1745-1812) három házsid orvosa volt²¹, köztük dr. *Jesáje Rif*, aki mind az orvosi tudományokban, mind a zsidó tudományokban jártas volt, és 1824-ben jelentetett meg egy héber nyelvű könyvet (*Limud táchálú jóládím*) Vilnában a gyermekbetegségekről. Vele a Rebbe többször konzultált orvosi kérdéseket érintő háláchikus problémák kapcsán is²². *Schreiber Mózes* (1762-1839) pozsonyi rabbi pedig egyik responsumában²³ azt írja, hogy „megmutattam ezt a receptet egy itteni neves zsidó orvosnak, aki közismerten istenfélő.”

Ezzel szemben *Teitelbaum Jekutiél Jehudá* (1808-1883) máramaroszigeti rabbi lesújtó véleménnyel volt a zsidó orvosokról²⁴: „Sajnos nem tudunk adni háláchikusan a mai zsidó orvosok véleményére, hiszen régen a zsidó orvosok vallásosak voltak, tartották a Tóra minden részletét és ezért hitelesek volt, amit mondtak. De sajnos a mi időnkben a zsidó orvosok közismerten tréflit

esznek, szombatot szegnek, utazással, írással, dohányzással, és megtagadják az egész Tórát, ezért nem tudjuk a véleményüket figyelembe venni.” Ezt a véleményét osztotta *Róth Joél Cvi* (meghalt 1892) huszti rabbi is²⁵.

Ungár Joél (meghalt 1886) paksi rabbi azonban megelégedéssel válaszolt 1863-ban egy zsidó orvosnak, aki a tanácsát kérte egy szombati kérdés kapcsán²⁶: „Ez az jelenség új és még eddig soha nem hallottam, hogy orvos jött volna rabbihoz háláchikus kérdéssel, pláne a mai orvosok, akik nem fogadnak el a rabbi véleményét, ha valamit megtiltana.”

Érdekes, hogy Galíciában jó híre volt a magyar zsidó orvosoknak, ahogy írja *Dávid Menáchem Monis Babad* (1865?-1937) tarnopoli rabbi²⁷: „Azt mondják, hogy Magyarországon és Németországban található az ortodoxok között olyan orvosok, akik kósererek és vallásgyakorlók.”

A hatvanas években Amerikában és Izraelben is új jelenségként egyre több *kapedllis*, vallásos orvos került ki az egyetemekről. Mára ez teljesen elfogadottá vált és mindennapi jelenség. *Mose Feinstein* rabbi (1895-1986) New Yorkban, *Szlomo Zálmán Auerbach* rabbi (1910-1995) Jeruzsálemben és sok más híres rabbi világszerte felkarolta, támogatta és útba igazította ezeket az orvosokat²⁸: ennek köszönhetően ma már egy több tucat olyan könyv van, ami az orvosi kérdések hálácháját tárgyalja²⁹.

NŐI ORVOSOK – FÉRFI PÁCIENSEK, FÉRFI ORVOSOK – NŐI PÁCIENSEK

Mérlegelnünk kell-e az orvosválasztásnál az illető nemét? A középkor végéig elfogadott volt az egész társadalomban, hogy a szülést kísérő bábák csak nők lehetnek³⁰. A 17. században kezdtek férfiak is megjelenni a szülőszobán³¹. A zsidó vonatkozást megvizsgálva, azt látjuk, hogy a Talmudban nincs egyértelmű tiltás arra, hogy férfi nem lehet nők orvosa, mivel az orvos a munkájával van elfoglalva, és nincs ideje rossz gondolatokra³². A *Sulchán áruchból*³³ azonban úgy tűnik, hogy

ennek ellenére az elterjedt szokás az volt, hogy nők vezették a szülőseket.

Az azonban írva van, hogy feleslegesen ne járjon az ember ellenkező nemű orvoshoz és a nőgyógyásznak mindenképpen ajánlott női orvost választani, ha van. Ha nincs, akkor lehet férfi orvoshoz is menni, amikor mindenképpen szükség van erre³⁴.

Ellenkező nemű orvos esetében felmerül a *jichud* kérdése (férfi és nő, ha nem egy házaspár, vagy közeli rokon, nem tartózkodhat kettesben egy zárt szobában). A „romlott morális helyzetet” felmérve a legtöbb véleményhozó belátta, hogy sajnos a korábban már említett háláchikus vélemény (miszerint az orvost lekötí a munkája) ellenére mégis gyakoribbá vált a visszafordulás ilyen helyzetben, még akkor is, ha ezzel az orvos veszélyezteteti a megélhetését, vagy áthágja az állami törvényeket.

Ezért semmiképpen nincs megengedve, hogy az orvos kulcsra zárja a rendelőt, de a legjobb, ha nincs teljesen csukva az ajtó, vagy van va-

Maimonidész szobra Cordobában

UDVARI ORVOSBÓL CSODATEVŐ HÁSZID

Hayim David Bernard professzor (1758–1858), lengyel orvos Dzialoszyce-ben született Issachar Falkensohn Behr költő és orvos fiaként. Tizennégy éves korában költözött Berlinbe, majd Erfurtban szerzett orvosi diplomát.

II. Frigyes Vilmos király liberális politikájának köszönhetően zsidó származása ellenére igen magas pozícióba kerülhetett: Potsdamban udvari orvos lett, valamint a porosz hadsereg tisztiorvosa. Miután Napóleon elfoglalta Lengyelországot, Bernardot a Varsói Hercegség nyugati régiójának egészségügyi felügyelőjévé nevezték ki (1807–1815).

A zsidó felvilágosodás tipikus alakjaként Bernard eleinte sajnos nagyon távol tartotta magát a lengyel zsidóságtól. Azonban egyik páciense, akit ő halálos betegként diagnosztizált, meggyógyult a Dávid Biderman (1746–1814) lelowi csodarabbi áldásától. Ennek hatására Bernard doktor maga is felkereste a lelowi rabbit, aki megismertette őt az ő mesterével, Jáákov Jichák Hálévi Horowitz-cal (1745–1815), a lublini látnokkal. Ez a találkozó megfordította Bernard életét: megtért és a lublini látnok hászidjaként szigorúan vallásos életet élt ezután. Megnövesztette a szakállát, de továbbra is nyugatias ruhákat hordott és sosem tanult meg jiddisül.

A varsói zsidó levéltár adatai szerint befolyásos alakja lett a közösségi életnek, és neki magának is számos követője volt. Páciensei, zsidók és nem zsidók egyaránt, szentéletűként tisztelték. Élete hátralévő részét Piotrkówban töltötte a helyi kórház vezetőjeként. Csodatevő hírében állt és feljegyezték róla, hogy receptjei mellé meg is áldotta a betegeket – sokan a receptre ügyet sem vetettek, csak az áldásában bíztak, ami bosszantotta az orvos-hászidot. Sírja, melyet leszármazottai tartanak karban, zarándokhely⁴⁴.

laki (pl. nővér), aki a vizsgálat alatt kopogás nélkül beléphet. Egyes vélemények szerint az a legjobb, ha a férj elkíséri az orvoshoz a feleségét és fordítva³⁵.

A Talmud külön megdicséri azt az orvost, aki külön szobát tartott fent a női és a férfi pácienseknek és ha egy nőt vizsgált, akkor a minimálisnál is kevesebb területet fedett fel a nő testéből.

FONTOS-E AZ ORVOS HITE?

A Talmud azt mondja³⁶, hogy nem szabad bálványimádó paphoz orvosi kezelésért fordulni, mert rossz hatással járhat. Ez azonban nem vonatkozik arra az esetre, ha az ille-

tő nem papként, hanem orvosként dolgozik csak.

A *lubavicsi Rebbe* (1902–1994) azt a kérdést tárgyalta³⁷, hogyha van két, szakmailag egy szinten álló orvos, de az egyikük hívő a másikuk nem hívő, akkor kell-e preferálni a hívő orvost? Ennek kapcsán idézte *Soloveitchik Jichák Zéév* (1886–1959) briszkai rabbi meglepő válaszát, miszerint nem kell előnyt élveznie a hívőnek a másikkal szemben. A Rebbe magyarázata szerint, ha szempontként vesszük figyelembe az orvos vallássosságát, akkor féltő, hogy az ember előbb-utóbb a vallásosságot a szakmai szempontok elé helyezi. A Rebbe szerint³⁸ hasonló a válasz akkor

is, ha zsidó és nem zsidó között kell választani. Ebben a témában érdemes még említeni, amit feleségem nagyapja leírt³⁹ *Teitelbaum Chájim Cvi* (1880–1926) máramarosszigeti rabbiról, hogy az orvosa egy kitért zsidó, bizonyos Nádor doktor volt.

Ugyanakkor figyelembe kell venni azt, hogy a páciens jobban bízik-e egy vallásos, vagy egy zsidó orvosban. Ugyanis a háláchá⁴⁰ nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a betegnek bizalommal kell lennie az orvos és kezelése iránt.

A cikk 2. részében olyan orvosi etikai kérdésekkel foglalkozunk, mint az abortusz, az eutanázia vagy az orvosi marihuána.

¹ 2Mózes 7–10. fejezet.; ² Uo. 15:26. Lásd még 2Kronikák 16:12.; ³ 2Mózes 21:19.; ⁴ 3Mózes 19:16.; ⁵ 5Mózes 22:1–3.; ⁶ *Sulchán áruach, Jore déá* 336. fejezet *Turé záchav* 2., *Sách* 4.; ⁷ *SÁ, Jore déá* 336:1.; ⁸ 5Mózes 4:9., 15., 22:8.; *SÁ, Chosen mispát* 427:9–10.; ⁹ Lásd *SÁ, Jore déá* uo.; ¹⁰ Maimonidész a Misna kommentárjában, *Pszáchim* 4:10.; ¹¹ *SÁ, Orách chájim* 230:4.; *Áruach hásulchán* uo. 5. Lásd még Talmud, *Ávodá zárá* 40b.; ¹² Például *Ros hásaná* 22a., *Názir* 52a., *Szánhedrin* 33a., *Krétot* 15b.; ¹³ *Szánhedrin* 17b.; Maimonidész, *Az emberi magatartás szabályai* 4:23. De az nem jó, ha a város vezetője orvos, mert el van foglalva a szakmájával (*Pszáchim* 113a.); ¹⁴ *Bává kámá* 85a.; ¹⁵ Lásd Julius Preuss: *Biblical and Talmudic Medicine*, New York, 1978.; ¹⁶ *Jóvámot* 64b.; ¹⁷ *Bává móciá* 85b., 113b. A Talmud sok orvosi utasítását idézi, lásd *Toldot Tânáim váamorám* 3. kötet 1122–1123. oldal.; ¹⁸ Ennek négy kötetes héber nyelvű fordítása megjelent 1957–1965-ben Jeruzsálemben *Rámám - Ktávim rífujiim* címmel.; ¹⁹ *Sut háRáSbÁ* 1. kötet 167. fejezet. Lásd még Dávid Márgálit: *Cháchéme Jiszráél körofim*, Jerzsálem 1962, 130–135. oldal.; ²⁰ *Sut háRáSbÁ* uo. 120. fejezet; *Bét Joszéf, Jore déá* 154. fejezet végén a *Bedek hábájit*ban.; ²¹ Lásd Yehoshua Mundshine: „*Háchászidim hárofim*” in: *Kjár Chábád* hetilap 950. szám 20–24. oldal, 951. szám 26–30. oldal.; ²² *Igrot kodes Admur házákén*, New York 2012, 106. fejezet.; ²³ *Sut Chátám Szofér, Jore déá* 160. fejezet eleje.; ²⁴ *Ávné cedek* responsum, *Even háezer* 1. fejezet.; ²⁵ *Bét hájocér* responsum, *Even háezer* 3. fejezet végén. Lásd még *Cházon Ovádjá, Jámim norám* 288. oldal.; ²⁶ *Tsuvat Rívá* responsum, *Orách chájim* 10. fejezet.; ²⁷ *Chávácelet hásarón* responsum, *Even háezer* 38. fejezet eleje.; ²⁸ Lásd Fred Rosner: *Pioneers in Jewish Medical Ethics* 69–77. oldal.; ²⁹ Érdemes említeni e témában az *Assia - Jewish Medical Ethics* folyóiratot, ami héber és angol nyelven jelenik meg 1970 óta. ³⁰ 1522-ben máglyán égettek el egy hamburgi orvost, aki női ruhában végignézett egy szülést, hogy tanulmányozhassa annak menetét.; ³¹ Lásd Immanuel Jakobovits: *Jewish Medical Ethics* 111–112. oldal.; ³² Lásd *Sách, Jore déá* 195:20.; *Pléti* uo. 6. Lásd még *Mínchát Jichák* 7. kötet 73. fejezet.; ³³ *Orách chájim* 330:1.; *Jore déá* 196:8.; *Even háezer* 155:15.; *Chosen mispát* 277:12.; ³⁴ *Sévet hálévi* 4. kötet 167. fejezet végén; *Encyclopedia of Jewish Medical Ethics* (héber) 3. kötet 53. oldal 140. lábjegyzetben; a lubavicsi rebbe: *Igrot kodes* 14. kötet 100. oldal, *Sulchán Menáchem* 5. kötet 248. oldal.; ³⁵ Lásd a különböző véleményeket *Encyclopedia* uo. 53–57. oldal.; ³⁶ *Ávodá zárá* 27b. Lásd még uo. 17a. (Mindez a Talmud nem cenzúrázott kiadásában.) *SÁ, Jore déá* 155:1. végén.; ³⁷ *Sichot kodes* 5737 1. kötet 341–343. oldal.; ³⁸ *Igrot kodes* 11. kötet 127. oldal.; ³⁹ Steinmetz Cvi Hirs: „*Michtávé Cvi lácadik*” in: *Tsurá-Kohén* 5776 támu 4. 60. oldal.; ⁴⁰ Lásd *Talmud Sábát* 128b. végén.; ⁴¹ *Jesájá* 55:8.; ⁴² Lásd *Talmud Bráchet* 60b., *Táánit* 21a.; ⁴³ *Tánjá - Igeret hákodes* 11. levél.; ⁴⁴ Lásd róla *Cháchéme Jiszráél körofim* uo. 201–206. oldal, <http://www.jewishgen.org/jyikzor/Piotrkow/pit063.html>.

A Szukkotot közvetlenül követő smini áceret ünnepén elhangzik a zsinagógákban az esőre mondott áldás. Nem sokkal később, chesván hónap hetedik napjától pedig nap mint nap imádkozunk az esőért. Izraelben ugyanis nagyjából márciustól októberig (Peszách és Szukkot között) egyáltalán nem esik az eső. A fennmaradó hónapokban nagyon fontos, hogy minél többet essen, hogy jó legyen a termés. „Ha pedig jól figyeltek rendeleteimre, melyet ma rendeltem nektek, és szeretettel szolgáltátok az Örökkévalót, tiszta szívből és egész lélekkel, akkor időben adok esőt földetekre, őszi és tavaszi esőt, hogy be tudjátok gyűjteni gabonátokat, mustotokat és olajotokat.” – írja a Tóra (5Mózes 11:13-14.), és ezt olvassuk egyik legfontosabb imánkban, a Smá Jiszráelben is. Erről szól a most következő mese:

Choni, a körök rajzolója

DÉNES ANNA MESÉJE

Élt egyszer réges-régen, még abban az időben, amikor Jeruzsálemben állt a Szentély, egy különleges képességekkel megáldott ember. Choninak hívták. Úgy tudott esőért imádkozni, hogy az ég csatornái rögtön megnyíltak a kérésére.

Egy tavasszal, amikor már három teljes éve egy csepp, nem sok, annyi sem esett, szárazak voltak a földek, és az emberek attól féltek, hogy nem lesz mit enniük. Azzal fordultak Chonihoz, hogy imádkozzon esőért, mert ha nem lesz eső, nem lesz mit enniük a következő évben. Choni imádkozott, de nem történt semmi. Ekkor egy kört rajzolt a homokba, beleállt és fennhangon így szólt: „Világ Ura! Gyermekeid hozzám fordultak, hogy közvetítem Feléd a kérésüket. Megesküszöm hát a szent Nevedre, hogy el nem mozdulok ebből a körből, amíg nem könyörölsz meg gyermekeiden, és nem bocsátasz esőt a földre.”

Csöpögni kezdett az eső.

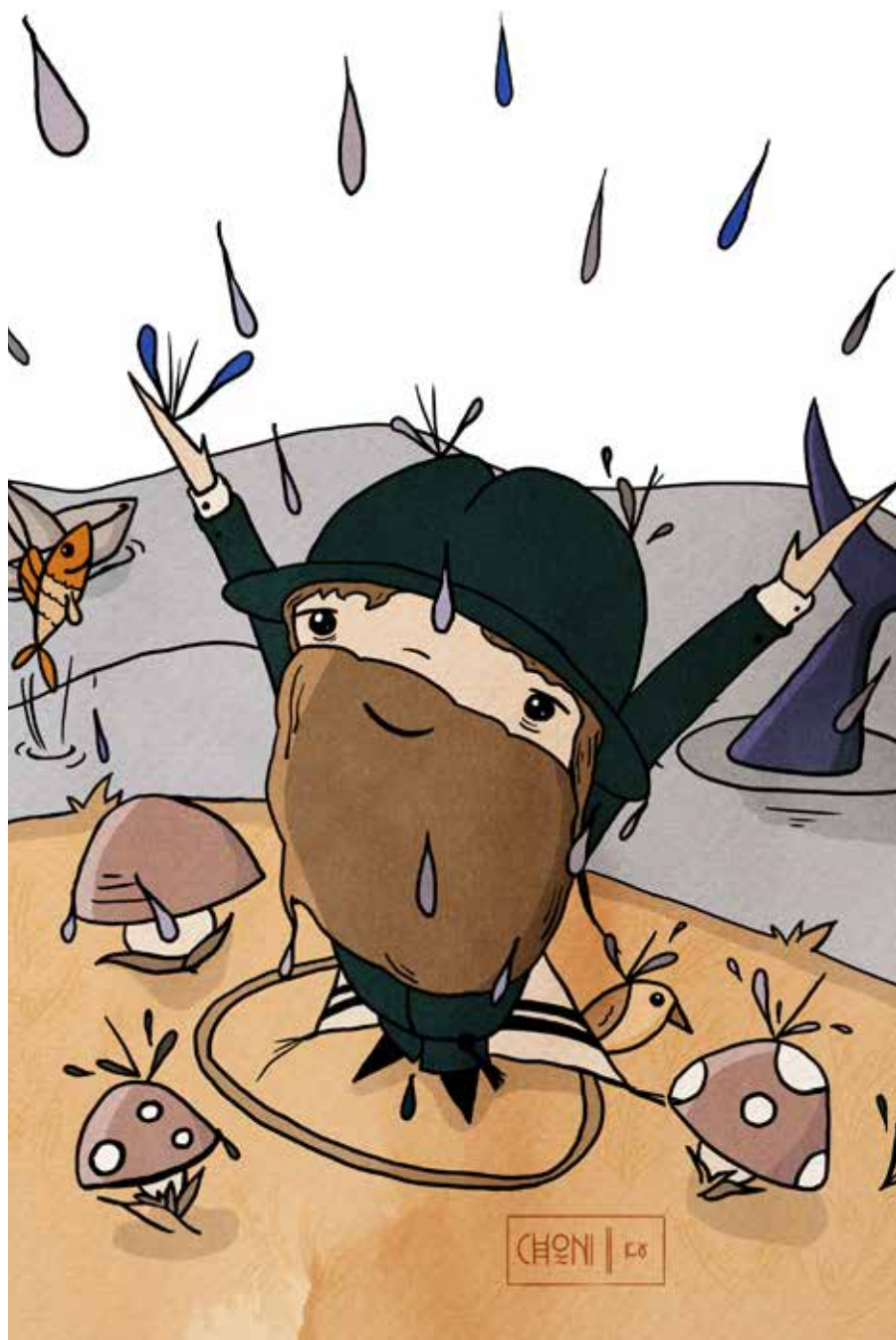
„Világ Ura!” – folytatta Choni. – „Nem ezt kértem Tőled, nem csöpögő, szemerkélő esőt, hanem záport, bőséges esőt, mely megtölti a ciszternákat, mélyedéseket, medencéket.”

Ömleni kezdett az eső.

„Világ Ura!” – szólt ismét Choni. – „Nem ezt kértem Tőled, hanem az áldás és a bőség esőjét.”

Könnyű zápor váltotta fel a vízzuhatagot, megöntözte a földeket, feltöltötte a kutakat és tisztára mosta az udvarokat. Már minden itató megtelt, minden növény zöldellt, de az eső csak esett, csak esett, vég nélkül, kitartóan. Annyi víz volt Jeruzsálemben, hogy az emberek a Templomhegyen kerestek menedéket a mindenféle zubogó patakok elől. Azt mondták Choninak: „Ahogyan imádkoztál, hogy essen, könyörögj most azért, hogy elálljon az eső.” Choni könyörgött, és az eső elállt.

Azt mondta neki erre Simon ben Setách rabbi: „Ha nem Choni lennél, hanem valaki más, most büntetést érdemelnél, amiért ennyiszor zaklattad az Örökkévalót. De neked jogod van hozzá, mert ahányszor kérsz, az Isten mindig ad neked.”

ILYEN VOLT TISRI, AZ ÜNNEPEK HAVA

Az őszi ünnepek elmúltával csöndesebb, szürkébb hétköznapok köszöntenek ránk. Fotóösszeállításunkkal egy kicsit visszaidézzük Tisri hónapot és betekintést nyerünk közösségünk ünnepnapjaiba.

DEMECS ZSOLT FOTÓI

NAGYÜNNEPEK
AZ ÓBUDAI
ZSINAGÓGÁBAN

SZUKKOTI
ELŐKÉSZÜLETEK

SZIMCHÁT BÉT HÁSOÉVÁ
A BÉT MENÁCHEM
ISKOLÁBAN

SZUKKOT
A VASVÁRI PÁL UTCAI
ZSINAGÓGÁBAN

MISKOLCI ZSIDÓSÁG EGYKOR ÉS MA

A megyeszékhely egykor pezsgő zsidó életnek adott otthont, ahol a zsidóság minden irányzata megtalálható volt. Mára a vidéki zsidóság egyik utolsó végvára. Miskolc zsidósága bemutatkozik.

LEFKOVICS ZSÓFIA ÍRÁSA

A GYARAPODÁS IDŐSZAKA

Miskolcra 1710 és 1725 között érkeztek az első zsidó telepések. A magyar és görög kereskedők a csekély számú bevándorlók ellenére is veszélyeztetve látták saját jövedelmüket. A miskolci zsidók kezdetben elsősorban kocsmáztatással és bőrfeldolgozással keresték a kenyerüket. Az állandó lakhatást és a kereskedést ekkor még rendeletekkel igyekeztek akadályozni, de a diósgyőri kamarai uradalommal elmélyülő gazdasági kapcsolataik miatt számuk és jogaik is gyarapodtak. 1773-ban huszonöt, 1780-ban hetven család élt Miskolc területén. Az 1760-as években imaházat építettek, rabbit választottak, s a hitközség is megalakult. A 18. század végén a letelepedés és az ingatlan-szerzés is szabaddá vált. 1784-ben már zsidó iskola is működött a városban.

1840-ben a településen már több mint ezer izraelitát írtak össze, az igazi fellendülés azonban a 19. század második felében indult meg, amikor Miskolc regionális ipari centrummá fejlődött. 1863-ban és 1900-ban új templomot avattak, és szefárd imaház épült. A városban az

első világháború előtt két, az 1930-as években három izraelita elemi iskola működött. A hitközség 1919-től polgári leány-, 1923-tól polgári fiúiskolát, továbbá 33 jesivát és talmud-tórát is működtetett, sőt 1928-ban, egyedülként az országban, tanítónőképző indult. A gyarapodás ütemét jelzi, hogy 1910-ben a város össznépeségének 20 százaléka volt zsidó. A zsidóság lélekszáma a két világháború között stagnált, miközben aránya 1941-ig 13,5 százalékra csökkent.

VISZÁLYOK A KÖZÖSSÉGEN BELÜL

A hitközség életét gyakori viszálykodások kísérték. Az ellenségeskedés a közösség konzervatív és az új, haladó szemléletű, asszimiláló és gazdaságilag is erősödő tagjai között az 1860-as évek elején kezdődött. Neológ és ortodox hitközség is alakult, amelyek 1875-ben az utóbbi szervezeti szabályzatát elfogadva egyesültek ugyan, ám a következő évben a konzervatívok egy része kivált, és szefárd imaegyesület alapított. A szefárd irányzathoz később, a század végén Galíciából hazánkba érkező szegény izraeliták csatlakoztak.

A belső viszályok ellenére a zsidó és a keresztény lakosság békében élt egymással, sőt 1861-ben a tanács rokonszenvét és „felebaráti szeretetét” fejezte ki a zsidóság iránt, amely „hazánk, valamint városunk örömeiben és balsorsában velünk együtt érzett és együtt szenvedett”. Sok zsidó kapott szerepet a közéletben, kultúrában, még többben a magyar gazdasági, társadalmi szervezetekben.

VÁLSÁGTÓL A SÁRGA CSILLAGIG

A változás az 1930-as években jött el. A világgazdasági válság miatt elszegényedtek a zsidók és nem zsidók tömegei. A zsidóságon belül is nagy vagyoni különbségek alakultak ki. A legrosszabb anyagi helyzetű zsidók közül egyre többen kényszerültek zugkereskedést és zugipart űzni. Ráadásul számuk – a Csehszlovákiából, Romániából és Lengyelországból beáramlók miatt – folyamatosan növekedett.

Ezek után a miskolci városi vezetők tovább gyengítették a zsidók gazdasági és társadalmi pozícióit. Tiltották a vasárnapi piacokat és árusítást, a keresztény vállalkozókat pedig kedvezményekkel segítették.

Majd jöttek a zsidótörvények. Korlátozták jogaikat a hitelezésben, kereskedelemben, szállításban. A gazdasági diszkrimináció mellett a miskolci zsidóság nagy múltú politikai, közéleti szerepét is elvesztette. Betiltották a Miskolci Orthodox Zsidókört, majd az egyéb vallási, kulturális és szociális egyleteket.

A német megszállással a Gestapo miskolci szervezeteivel és a német parancsnoksággal szoros kapcsolatot ápoló Imrédy Béla politikáját követő Szláv László polgármes-

gyűlt össze rendszeresen, s a bolsevistákat és az angol bombázókat kívánták” Miskolcra.

Szláv polgármester kötelezővé tette az izraeliták lakóhelyének bejelentését, a családtagok és a helyiségek számának megjelölésével, ami már az elkülönítést készítette elő. Gettót jelöltek ki, melynek területét a Szemere, a Margit és a Zrínyi, illetve a Szirma, a Petőfi és a Gillányi utcák határolták. A városrészben körülbelül ezerkétszáz zsidó család lakott, akik közé hatszáz la-

kezhettek. A végrehajtásban és a lakások elosztásában a zsidó tanács is részt vett, amelynek élén Feldmann Mór építészmérnök, a hitközség elnöke, valamint Banet Elemér állt. A közösség spirituális vezetői ekkor Neufeld Simon, Ehrenfeld Adolf, Gottlieb Juda rabbik, valamint Spira Salamon anyakönyvvezető rabbi voltak.

Feldmann egyébként jelen volt a Központi Zsidó Tanács március 28-án tartott fővárosi értekezletén, amely a vidéki izraelita közösségek megnyugtatót, illetve félrevezetőt célozta. Úgy tűnik, az elnök teljesen félreértette a helyzetet, bízott a polgármesterben.

BEFOGADÓ KÖZEGBŐL ELLENSÉG

Miskolcon különleges csendőrnemű osztály alakult, amelynek parancsnoka Oláh András csendőr alhadnagy volt. Két házban fogdát és kínzókamrát alakított ki, ahol a kiválasztott áldozatokat elrejtett vagyonukról és értéktárgyaikról vallatták. Több mint száz embert vertek meg s kínoztak itt brutálisan. A gettósítás végrehajtásával párhuzamosan a megfélemlítés és a megtorlás egyéb eszközei ugyancsak szaporodtak, s az antiszemita propaganda egyre durvábbá vált.

Bár az országban ritka kivételként Miskolcon háború és németellenes csoportok jöttek létre, és a munkaszolgálatosok soraiban is

FELÚJÍTÁSRA VÁR A MISKOLCI ZSINAGÓGA

Az 1861-1863 között épült zsinagóga Christan Friderich Ludwig Förster tervei alapján épült, romantikus stílusban, neoromán elemekkel. A templom berendezése némi eltérést jelentett a hagyományokhoz képest, például készült benne karzat orgona számára is, amelynek használatára végül nem került sor, s ez vitát váltott ki a hitközségen belül. 1864 márciusában Sátoraljaújhelyen összehívtak egy harminc rabbiból álló gyűlést, amelyen kimondták az egyházi átkot a miskolci rabbira, majd az orthodoxok a Telegdy utcai imaház helyén új imaházat alakítottak, és rabbisági pert folytattak a templomért. 1875-ben a hitközség ortodox és neológ szárnya újból egyesült az ortodox szervezet szabályai szerint. A templomot így a rabbi tanács átalakította az ortodox szempontoknak megfelelően.

A II. világháború alatt komoly károkat szenvedett az épület. A békeidő beköszönte után a megrongálódott templomot a hitközség önkéntes munkával állította helyre. A miskolci zsinagóga 2013 óta **üresen áll**, ugyanis a tartóoszlopai süllyedni kezdtek- feltehetően a zsinagóga melletti tér alatt kialakított mélygarázs miatt – **és életveszélyessé vált az épület**. A munkálatok több milliárd forintba kerülnek, és a miskolci önkormányzat nem tud ekkora anyagi támogatást adni. A zsinagóga melletti földszintes házsorban működik egy imaterem, itt tartják az istentiszteleteket. Remélhetőleg az ígért állami támogatással mihamarabb újra biztonságossá válhat a zsinagóga.

ter a „magyar faj védelmét” tűzte zászlajára. Folytatódott a zsidóság teljes gazdasági ellehetetlenítése. A zsidóknak be kellett szolgáltatniuk zsír- és cukorjegyeiket. Megtiltották, hogy az izraeliták este 8-tól reggel 6-ig lakásaikat elhagyják, az izraelita szerzők munkáit pedig ki-selejtezték. Szigorúan ellenőrizték a sárga csillag viselését.

FÉLREÉRTETT ANTISZEMITIZMUS

Az „állam és a társadalmi rend el- leni igazság”, továbbá rémhírterjesztés vádjával vették őrizetbe azt a héttagú izraelita „titkos társaságot” is, amely egyikük lakásán „az ellen-séges rádióadások meghallgatására

kásba mintegy tízezer embert zsúfoltak. A végrehajtást május 11-én rendőri felügyelettel kezdték el. A zsidóknak kettes sorokban kellett meghatározott szállásukra költözniük, s öltözetükön kívül személyenként egy rend ruhát, egy pár cipőt, két rend fehérneműt, a leg-szükségesebb ágyneműt, valamint háromnapit vihetek magukkal. A gettósítás május 20-án fejező-dött be, ezután a területet lezárták. Ettől kezdve az izraeliták a gettó csak kivételes esetben, igazolvány-nyal és egyéb engedélyekkel hagy-hatták el. Az esti óráktól zsidók az utcákon nem tartózkodhattak, ke-resztényekkel egyáltalán nem érint-

antifasiszta csoportok szerveződték, ezek a feszült közhangulatban zsidók mentésére nem vállalkozhattak. Az elszórt mentési kísérletek csupán egyéni és rendkívül szervezetlen akciók voltak. A passzív ellenállás jeleként több városi, illetve megyei tisztviselő és egyszerű alkalmazott ment április végétől, május elejétől betegszabadságra, hogy semmilyen módon ne váljon a látott intézkedések részesévé.

A korábbi évtizedek sikeres vagy annak ítélt asszimilációs, sőt társadalmi integrációs folyamata, a zsidóság évszázados gazdasági, kultu-

rális és szellemi gyarapodása, és a belső viszálykodásokon való felül-emelkedés nemcsak a hitközség vezetőiben keltette hamis illúziók sorát, hanem a felekezethez tartozók széles körében is. Nem számoltak az 1930-as évek valóságával: a zsidóság összetételében bekövetkezett változásokkal, a városvezetés jobbra tolódásával és az ellenségessé váló közhangulattal sem. A zsidóellenes intézkedéseket ideiglenesnek, kényszerű átmenetnek tekintették. Az egykori befogadó közeg magatartása is megváltozott, ami a zsidókban szintén nem tudatosult. A keresztény kis- és középpolgárság, és a munkásság jelentős része, az 1930-as években egyik napról a másikra vesztette el egzisztenciáját, aminek ellensúlyozására alkalmasnak látszott a helyi zsidóság gazdasági pozícióinak és érdekeltsegeinek a megszerzése.

A VESZTESÉG: 8900 EMBER

A városvezetés szigorú utasításai, megfélemlítése az egész lakosságra kiterjedt, s a megérkező Gestapo-egységek, emberek tucatjait tartóztatták le, hurcolták el, vagy figyeltették meg. Az 1944. június 2-án Miskolcot ért első bombatámadás több mint kétszáz ember halálát és 420 személy sebesülését okozta. Mindennek sokkhatása a zsidók sorsáról még a korábban együttérzők figyelmét is elterelte, s a valamilyen formában szolidaritást vállaló kisebbséget is közömbösítette.

A „zsidótlanítás” előkészítése a tervek szerint mehetett végbe. A városi gettó kiürítését június 5-én kezdték meg. A zsidókat ütlegetések közepette a Tattár utcai téglagyárba és a vele szomszédos helyiségekbe hajtották ki.

Ebbe a gyűjtőtáborba koncentrálták a vidéki gettók lakóin kívül a miskolci járás környező településeiben élő izraelitákat is.

A téglagyári életkörülmények embertelenek voltak. Hiányzott az ivóvíz, és a legalapvetőbb higiéniai feltételek sem álltak rendelkezésükre. A zsidó tanács még mindig mérsékelt hangú helyzetjelentése szerint „a csendőrség már igen szigorúan őrzi a ki és bejárást. Csomag- és postaküldés tilos, a tábor lakóival beszélni sem lehet. Úgy szólván semmiféle ellátás nincs, esznek, ha hoztak magukkal. Közös konyha nincs, a szükség óriási. Részben a szabadban laknak”.

Ezután az iparvágányokra tolatott vagonokban június 12-én, 14-én és 15-én előbb a miskolci, majd a vidéki zsidókat szállították el a megsemmisítő táborokba. A zsidóság elleni utolsó tömeges terrorakciókat 1944 októberében és novemberében a visszavonuló nyilas-, valamint SS-különítmények követték el. Szökött és Miskolcra hazatérő izraelita munkaszolgálatosokat fogtak el, akiket az őrizetükben lévő más foglyokkal együtt Létrástetőn és a Bükk egyéb területein lőttek agyon és földeltek tömegsírokba.

A Miskolcra elhurcoltak számát a városbíró 8000, az 1945 júniusában készült jelentés 8900 főben határozta meg. A nagy múltú izraelita ipartársulat, amely a világháború alatt feloszlott, tagjainak mintegy 80 százalékát vesztette el. Több mint ezer kereskedő, körülbelül száz szabó, 160 varrónő, mintegy félszáz cipész, illetve pék s ugyanennyi vendéglős és kocsmáros elpusztulásáról maradtak fent adatok.

1946-ban – a vidéki településekről beköltözőkkel együtt – 2350 izraelita élt a városban, az össznépesség 3 százaléka, ami 1949-ig 2025 főre csökkent. A hitközség 1945 februárjában alakult újjá. Elnöke Züszmann Alfréd, rabbija Klein Károly, a vallásos cionista mozgalom képviselője, később, az 1940-es évek végén pedig Paszternák Sándor volt.

ELNÖKÖK KÖZT A LEGJOBB SAMESZ

De mi a helyzet ma Miskolcon? Hány zsidó él a városban, működik-e a hitélet? Kérdéseinkre *Freund Jenő*, a Miskolci Hitközség elnöke válaszolt:

Ma körülbelül száz regisztrált tagja van a miskolci hitközségnek, de valójában három-négyszáz zsidó élhet a körzetben. A nagy ünnepekkor közel százan gyűlünk össze imádkozni. Szombaton és a hétfői, csütörtöki szertartásokon összejön a minjen – mondja Freund Jenő, aki inkább a közösség vezetőjének

tartja magát, mint elnöknek. – Azt szoktam mondani, hogy elnökök közt én vagyok a legjobb samesz. Hiszen ha kell, piacra járok, vagy

bármilyen más feladatot elvégzek. Olyan vagyok, mint a többi zsidó.

Freund Jenő harminc éve vezeti a közösséget. Az első időkben egyedülként járta a környéket: Borsod, Heves és Nógrád megyét. Szívén viselte a környék zsidóságának életét. Most egyik legfontosabb feladata, hogy a zsinagógát rendbe hozassa.

A miniszterelnökségtől több szakaszban kapunk pénzt a munkálatokra: első körben az állagmegóvásra érkezett 350 millió forint. A rendbehozatalról jelenleg is folynak a tárgyalások – mondja az elnök.

RABBIT KAPOTT A KÖZÖSSÉG CHÁBÁD RABBI MISKOLCON

Yehoshua Fuchs családjával Miskolcra költözött, hogy a helyi közösséget segítse a városban. Fuchs Jehoshua lubavicsi rabbit és saktert kérdeztük terveiről és az előtte álló feladatokról. LEFKOVICS ZSÓFI ÍRÁSA

Miért pont Miskolcra költöztetek? Budapesten van elég rabbi?

A válasz nagyon egyszerű, itt van szükség ránk. Sok zsidó él itt rabbi nélkül. Tavaly Ros Hásáná óta minden nagyobb ünnepen Miskolcon vagyunk és heti rendszerességgel járunk ide tanítani. Most a családommal már ide is költöztünk. Szeretnénk bővíteni a helyi közösséget, bevonni a fiatalokat és az idősebbeket a hitéletbe. Ráadásul így a *minjent* is erősítjük.

Van esetleg valami személyes szál is, ami Miskolchoz köt?

Igen, én apai ágon a környékről származom, innen harminc kilométerre, Kassán élt valamikor a családom.

Milyen a kapcsolatokat a helyi közösséggel?

Igazán jó. Boldog vagyok, ha bármikor segítséget kérnek tőlem, akár tanítással, vallással vagy kóser étkezéssel kapcsolatban.

Milyen terveid várnak megvalósításra?

Célunk a miskolci közösség felélesztése. Reményeim szerint a zsidóság egyre bővülni fog. Szeretném számukra a folyamatos tanulás lehetőségét biztosítani. A tervek között szerepel, hogy mindenki számára elérhetővé tegyük a kóser étkezést. Programokat szervezünk minden korosztálynak és természetesen a zsidó ünnepek alkalmával szeretnénk összehívni a közösséget. A miskolci zsinagóga gyönyörű, de jelenleg nem lehet használni, felújítás előtt áll. A *mikvét* szintén hamarosan felújítják. De a közösség már most éledezik. Szukkotkor egy ismerősünk látogatott hozzánk Bodrogkeresztúrról. A sátorban eszébe jutott, milyen jó lenne kádist mondani az apukája emlékére. Néhány telefont elintéztem és 10 perc múlva meglett a *minjen*, el tudta mondani a *kádist*. Nagyon megható volt ez az összetartás.

NÉVJEGY

FUCHS JEHOSHUA

- FOGLALKOZÁSA: rabbi, sakter
- CSALÁD: házaspár, hat gyermek édesapja

MESSZIRŐL JÖTT EMBEREK

ÖSSZEFOGÁS A KOZMA UTCAI ZSIDÓ TEMETŐÉRT

Két magyar származású üzletember egymástól függetlenül jutott arra a következtetésre, hogy a Kozma utcai zsidó temetőt rendbe kell hozni. Egy ideje közösen dolgoznak azért, hogy Európa egyik legnagyobb zsidó temetője méltóképpen őrizze az ott nyugvók emlékét. ÓNODY-MOLNÁR DÓRA ÍRÁSA

Michael Perl és Marc Pintér magyar származású üzletemberek korábban nem ismerték egymást. Perl ausztrál állampolgár, de most New Yorkban él, Pintér '56-ban Svájcba kivándorolt szülők gyermekeként néhány éve visszaköltözött Budapestre. Közös bennük, hogy nagyszüleik a Kozma utcai zsidó temetőben nyugszanak. Közös bennük, hogy a temetőbe rendszeresen jártak, és ami ott fogadta őket, szomorúságot váltott ki belőlük. Mindketten szeretik a Budapesti Fesztiválzenekart és mindketten ismerik a zenekar egyik vezetőjét, akinek egymástól függetlenül és egymást nem ismerve beszéltek a temetőben tapasztalható áldatlan állapotokról. A közös ismerősnek azt is elmondták, tenni akarnak a temetőért. A közös ismerős pedig összehozta őket tavaly ősszel.

Perl és Pintér egy budapesti étteremben találkoztak, ott fogant meg a Kozma Utcai Zsidó Temető Barátai elnevezésű civil kezdeményezés ötlete, onnan indul útra a temető rendbetételére vonatkozó közös tervük. – Beszélgettünk, és rájöttünk, hogy ez egy jó projekt – idézi fel Marc Pintér az első találkozásukat, aki azt is reálisnak tartja, hogy mindehhez pénzt és önkéntes munkát, adományokat gyűjtsenek.

– Furcsa és meglepő, hogy egy időben és párhuzamosan, de egymástól függetlenül jöttünk rá arra, hogy cselekedni kell – idézi fel Marc, majd a motivációjáról elmondja, hogy az kevésbé vallá-

si színezetű, ő a történelmi emlékek ápolását tartja fontosnak. – Ez egy történelmi múlttal rendelkező sírkert, Európa egyik legnagyobb zsidó temetője, ahol közel négyszázezer ember van eltemetve az iparosítás időszakától kezdve. Akkor a mauzóleumok és kripták

Pintér ezzel az elegáns megszemélyesítéssel írja le azt a lehangelő állapotot, ami az elmúlt években, évtizedekben alakult ki a helyszínen. A természet még a muzeális sírokat sem kíméli, pedig Marc Pintér szerint a temető jelenti az egyik kapcsolódási pontot a múlttal.

is jellemzőek voltak. Aztán jöttek a harmincas évek, majd a holokauszt. A sírkert így történelmi szempontból is jelentőséggel bír – fogalmaz.

Marc Pintér és Michael Perl nagyszüleik sírját rendszeresen látogatva azt tapasztalták, hogy a Kozma utcai temetőben a természet „rossz szándék nélkül” viszszerzi a kertet magának. Marc

Marc és Michael egyetértenek abban, hogy nem lenne értelme az egész projektnek úgy nekikezdeni, hogy ahhoz ne gyűjtsenek külföldről pénzt. Csak magyar forrásra támaszkodni nem lehet, nem jönne össze magyarországi adományokból ekkora összeg. – Úgy becsüljük, hogy kétfélmillió dollárba kerülne a Kozma utcai sírkert rendbehozatala, ez megközelítőleg hatszázmillió

forint. A temető neológ temetkezési területe 77 hektár, ebbe nem tudjuk beleszámítani az ortodox részt. Az nagyságrendileg 4.6 hektár, de annyira gazos, hogy megközelíteni is nagyon nehéz – magyarázza, hozzátéve, hogy körülbelül 200 futballpályányi területről van szó, 250 ezer sírhellyel.

A Kozma utcai temető Budapest Főváros Önkormányzatának tulajdonában van. A főváros körülbelül 130 évvel ezelőtt ezt a területet a Budapesti Zsidó Hitközségnek (BZSH) adta kezelésbe. Michael és Marc a BZSH-tól kért engedélyt, hogy a projektbe belevághassanak. – Megkaptuk. Már alá is írtuk a szándéknyilatkozatot – avat be a részletekbe Marc.

A munkáknak két fázisa lesz: először a dzsungelt kell megszüntetni, aztán jöhet a sírhelyek visszaállítása – Rengeteg fa nőtt vadul. A kertészek, akikkel körbejártuk a kertet azt mondják, nagyon sok a hatvan éves vadfa – meséli, hangsúlyozva, hogy az állapotok alapján látható: a háború óta számos parcellához nem nyúlt senki. Sok helyen a sírkő mellől nő ki fa, a követ szétroncsolva. Ennek az is az oka, hogy az itt eltemetett emberek nagy részének hozzátartozói zömmel külföldre költöztek vagy a Holokausztban haltak meg.

– Küldetésünk, hogy a temető visszanyerje és megőrizze azt a méltóságot, amelyet az itt eltemettek és maga a történelmi emlékhely érdemel – fogalmaz Michael Perl és Marc Pinter, akik egy három nyelvű – angol, német, magyar nyelvű – weboldalt is létrehoztak (www.budapestjewishcemetery.com), hogy támogatókat és önkéntes munkacsoportokat toborozzanak. Nincs illúziójuk: tudják, hogy hatszázmillió forint olyan nagy összeg, hogy adományokból ennyi nehezen jön össze. Nagyon sokat jelent ezért az önkéntes munka: ha valaki aki értékesnek tartja a kitűzött célokat, a saját munkáját is felajánlhatja. Marc azt mondja, ebbe beletartozik a konkrét fizikai munka is, amit a helyrehozási munkák jelentenek,

de a projekt körüli különféle szellemi tevékenységekre – például jogi, szerkesztési, szövegírói, fordítói (héberre), beszerzési, külföldi szervezetekkel való kapcsolattartási feladatokra – is várják az önkéntesek jelentkezését.

A két elkötelezett férfi idén áprilisban kezdte el az intenzív közös munkát. A honlapon jelenleg különböző motoros kaszákat, kisteherautót, láncfűrész, a temetőbe kertészeti munkát végző önkénteseket keresnek, illetve a weboldalhoz szerkesztőt. Egyelőre kevesen jelentkeztek. A honlapon bárki tájékozódhat az adományokról, önkéntes munkákról, a projekt teljesen transzparens. A Kozma utcai temető rendbehozatalát célul tűző kezdeményezés alapítói két helyen – Amerikában és Magyarországon

– jegyezték be olyan nonprofit szervezeteket, amelyek fogadni tudják az adományokat.

Marc és Michael is önkéntesek a projektben. Marc koordinálja egész évben a budapesti munkákat, ő fordította az oldalt németre. Michael az adománygyűjtést szervezi a tengerentúlról. A vezetőség akkor is önkéntesen dolgozik majd, ha elkezdnek érkezni az adományok. Marc szerint csak a kertészeti munka vezetésére vesznek fel fizetett alkalmazottakat, mert ez a feladat önkéntesen nehezen végezhető. A munka mennyiségét úgy kalkulálja: kétszáz kertésznek is egy teljes évig kellene folyamatosan dolgoznia. – És ez csupán a kertészeti munka. Ezután lehetne csak a pusztulást felmérni. A hátsó parcellákat jelenleg nem is lehet látni, így nem tudjuk, mekkora helyreállítási munkára lesz szükség, de azt tudjuk, hogy rengeteg sírkő borult fel, sok süllyedt el. Nagyon fáj látni ezeket a pusztuló köveket. Látni, hogy itt temettek el egy holokausztban meggyilkolt embert és nem látszik az emlékhelye – mondja Marc Pinter.

A projekt egy érdekes leágazása ahhoz kapcsolódik, hogy a Kozma utcában egy börtön is működik. Marc felkereste az intézmény vezetőjét azzal a kérdéssel, hogy az elítéltek dolgozhatnak-e a temető helyreállításában. – Megtudtuk, hogy a börtön vezetése társadalmi jóvátétel címen rendszeresen szervez munkát a foglyoknak, ezért megörültek annak, hogy a projektünkbe bekapcsolódhatnak. Ez a munka a foglyoknak is értelmes. A favágásra kiképezzük őket, mert ezt a munkát egyszerű, fadóntóssal módszerrel nem lehet elvégezni. Egy speciális technikát tanítunk majd nekik. A fa tetejéről kell kezdeni a vágást, és apránként lefelé haladva, mint egy szalámit kell vágni a törzset és a gallyakat. Így tudjuk védeni a sírokat – részletezi a közeljövő terveit Marc. Az érdeklődők jelentkezését szívesen várják a budapestjewishcemetery@gmail.com levélcímen.

FŐZZÜNK ZSIDÓSAN!

**Mi is az a zsidó szakácskönyv?
Leginkább olyan receptek
gyűjteményének nevezhetjük, melyek
valamilyen módon kapcsolódnak
a zsidósághoz vagy a zsidókhoz,
és természetüknél fogva betekintést
engednek a zsidók mindennapjaiba,
kulturális hagyományaiába és vallási
szokásaiba. DÉNES ANNA ÍRÁSA**

A zsidóság szétszórtságából adódóan ahány közösség, annyiféle ételválaszték és ízvilág – és persze annyiféle zsidó szakácskönyv is létezik.

A zsidóságnak kezdetek óta meghatározó eleme az étkezés, olyannyira, hogy bár recepteket többnyire nem közöl, de nem egy ételféleséget említ meg maga a Tóra is, elég, ha a Jáákovnak készített lencsére, az Egyiptomot elhagyó zsidók kovásztalan kenyérére, vagy – túllépve a Tórán, az egész Bibliában gondolkodva – Elisa próféta levesére gondolunk. Különleges a bibliai ételek sorában az a kenyér, melynek hozzávalóit Jechezkél próféta könyve sorolja fel tételesen.

A minden más népétől eltérő, speciális étkezési szabályrendszer, a kásrut a világon mindenhol meghatározza a zsidók konyháját. A kóserság alapjain épül fel a befogadó kultúra hatásait magába olvasztva, minden egyes tájegység sajátos zsidó konyhája.

AZ ELSŐ ZSIDÓ SZAKÁCSKÖNYVEK

Az első zsidó szakácskönyv 1815-ben a németországi Karlsruhéban jelent meg, mint a következő évtizedek legtöbb zsidó szakácskönyve Európában, német nyelven. Az első angol nyelvű zsidó szakácskönyv 1846-ban került az olvasók kezébe. Érdekesség, hogy a XIX. század második felének kóser szakácskönyvei menyasszonyok és friss házások ajándékát képezték többnyire, különleges receptekkel és háztartási ismeretekkel vértézve fel a kezdő háziasszonyt. Egy fél évszázaddal később különböző szervezetek adtak ki saját maguk, illetve po-

litikai, vagy adománygyűjtő céljaik népszerűsítésére szakácskönyveket, melyek a háztartásban már jártasabb korosztályt célozták meg. Ez utóbbi típusba tartozott a XX. század közepének legtöbb zsidó szakácskönyve.

Amerikában az első angol nyelvű zsidó szakácskönyv 1871-ben, az első jiddis nyelvű – a bevándorlás erősödésével – 1914-ben látott napvilágot. Ezek a szakácskönyvek az integráció eszközeként is szolgáltak, mivel a hagyományos zsidó receptek mellett az amerikai konyha klasszikus ételeit is bemutatták. Az Amerikában a háború előtt és közvetlenül utána megjelent zsidó szakácskönyvek sokszor kóser és nem kóser recepteket egyaránt tartalmaztak, de volt olyan is, mely kizárólag kóser ételeket kínált az olvasónak.

A leendő Izrael államban, még az államalapítás előtti időben, valószínűleg 1936-ban jelent meg az első szakácskönyv. A Tel-Avivban kiadott, háromnyelvű (héber, angol és német) szakácskönyvet dr. Erna Meyer írta; címe: **Hogyan főzzünk Palesztinában?** Célja az volt, hogy segítse az Európából a Szentföldre érkező háziasszonyokat abban, hogy megszokott ételeiket az új körülményekhez igazítsák. „Nekünk, háziasszonyoknak meg kell próbálnunk elszakadni azoktól az európai szokásoktól, melyek nem alkalmazhatók Palesztinában. Teljes szívünkkel az egészséges palesztinai konyhaművészetet kell támogatnunk..., mivel ez mindennél jobban segíti akklimatizálódásunkat régi-új hazánkban.” A recepteknek nemcsak a szűkös anyagi körülményekhez, de a korábban megszokotthoz képest nagyon egyszerű konyhai lehetőségekhez is alkalmazkodniuk kellett. Sütők híján például olyan süteményeket ajánl, melyek a Primus főzőre helyezett izraeli találmányban, a csodafazékban (héberül *szir pele*) is el lehetett készíteni. A helyben készített élelmiszereket is hirdeti a könyv, hozzávalóként mindig a helyi gyárak termékeit ajánlja, amennyiben lehetőség van rá.

Egyszerű sütemény

4 tojás; 1 pohár cukor; 1 teáskanál rum; 1 ¾ pohár (280 g) gríz, tört krumpli, vagy főtt és leszűrt babból készült püré (utóbbival gesztenyetorta ízű lesz)

A tojások sárgáját a cukorral krémesre keverjük, hozzáadjuk a többi hozzávalót, utolsóként a felvert tojásfehérjét. Jól kiolajozott csodafazékban egy órában át sütjük.

Másnap (nem hamarabb) felvágjuk, és bőségesen megtöltjük lekvárral (bármilyet használhatunk). Kenjük a sütemény oldalára is lekvárt, és díszítsük pirított mandulával.

(Hogyan főzzünk Palesztinában?)

SZAKÁCSKÖNYV REKLÁMCÉLLAL

Az egyes kóser termékeket gyártó gyárak, társaságok is rendszeresen adtak ki szakácskönyveket saját termékeik népszerűsítésére. Az egyik leghíresebb ezek közül a Manischewitz féle „**Tempting Kosher Dishes**” – **Izgalmas kóser ételek** című, több kiadást is megért

gyűjtemény. A XIX. század végén alapított gyár kezdetben kizárólag macseszt gyártott, csak a negyvenes években tértek át egyéb termékekre is. A cég világhiállításon is díjat nyert macseszának népszerűsítésére adták ki a kelen-dő, kényelvű (jiddis és angol) szakácskönyvet.

MODERN SZAKÁCSKÖNYVEK

A második világháború utáni időszakban egyre jobban megszorodtak a zsidó szakácskönyvek az egész világon. Az elmúlt néhány évtized során egyre-másra láttak napvilágot az újabb és újabb, a zsidó konyha különböző aspektusait bemutató receptgyűjtemények.

A szinte végtelen kínálatból a **Spice and Spirit (Fűszer és lélek)** című, angol nyelven elérhető szakácskönyvet emeljük ki, mely egyetlen lubavicsi hászid család könyvespolcáról sem hiányozhat. Mint más zsidó szakácskönyvek, ez a mű sem elégszik meg pusztán a receptek közlésével: praktikus összefoglalót közöl az egyes ünnepekről, és hasznos tudnivalókkal lát el az egyes ételféleségek megtisztításával, vagy más, háláchikus aspektusával, például a chálá levételével kapcsolatban. A könyv bevezetőjében így írtak a szerkesztők: „Bemutatjuk a 'fűszert' – kóser ételek kincsestárát, a 'lélek', a zsidó élet gazdag kárpitjának háttéré előtt. Ez a két összetevő elválaszthatatlanul összefonódik; a kóser ételek ízletes 'fűszere' feledhetetlen ízeit a 'lélekből' meríti – abból az alkalomból, amire elkészítették, és azokból az emberekből, akikkel megosztottunk rajta.”

A völegény tortája

2 tojásfehérje 16 dkg cukorral. Keverjük fél órán át. 6 tojásfehérje kemény habbá verve. Forraljunk fel 16 dkg cukrot és 24 dkg csokoládét 6 evőkanál vízzel. Adjuk a kikevert tojásfehérjéhez. Végül adjuk hozzá a tojáshabot. Kissé nyitva hagyott ajtajú sütőben süssük meg.
(In Memory's Kitchen)

Klasszikus bárcesz-kugli 12-16 adaghoz

340 gramm bárcesz; 1 ½ pohár víz; 1 ½ pohár páreve tejszín; 3 tojás, felverve; ½ pohár cukor; 1 kk. vaníliakivonat; 1 kk. fahéj; ½-1 pohár mazsola; 2 ek. olvasztott margarin
Szükséges hozzá: Kuglóffforma, 22x33 centis sütőforma

Melegítsük elő a sütőt 180 fokra. Morzsáljuk szét, vagy daráljuk le a bárceszt, és tegyük közepes tálba. Keverjük össze a vizet a páreve tejszínnel; öntsük a bárceszre és áztassuk 10 percig. Adjuk hozzá a többi összetevőt és keverjük meg alaposan. Öntsük jól kiolajozott kuglófformába, és helyezzük 22x33 centis sütőformába, melybe egyujjni vizet töltöttünk. Süssük egy órán át.
(Spice and Spirit)

MAGYAR ZSIDÓ SZAKÁCSKÖNYVEK

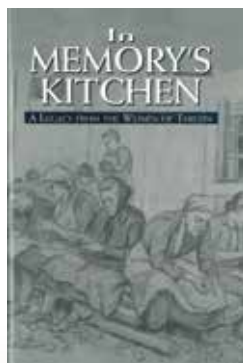
Magyar nyelven az 1880-as években jelent meg zsidó szakácskönyv, és ezt számos más, gyakorlatias, kóser receptgyűjtemény követte. Közismert Herbst-Krausz Zorica először 1984-ben megjelent **Régi zsidó ételek** című gyűjteménye, mely hagyományos kelet-európai zsidó ételeket mutat be, és Frank Júlia **Izraeli konyha magyar módra** című,

1990-ben megjelent szakácskönyve is, mely az izraeli konyha különböző áramlataiból merít. Aki a receptek mellett történeteket is szívesen olvasgat, annak érdemes belelapoznia Körner András, **Kóstoló a múltból** és Fűszeres Eszter **Fűszer és lélek** című könyvébe.

TÚLÉLŐ RECEPTEK

Van egy olyan szakácskönyvtípust, melynek csak néhány példája ismert az egész világon. Nem tartozik sem a promóciós, sem az egyéni, sem a klasszikus közösségi szakácskönyvek közé. Ezek a gyűjtemények a kétségbeesés és a reménytelenség szülöttei, szerzői lágerekbe zárt rabok voltak. Magyarul a **Szakácskönyv a túlélésért** című gyűjteményt a lichtenwörthi

koncentrációs táborban papírfecnikre írt receptekből állította össze a szerkesztő, Czingel Éva. Az öt asszony, akiknek a receptjeit olvashatjuk, a lágerban zajló kiéheztetési kísérletben vett részt. Receptjeiket éhségük csökkentésére írták össze, jobb időkre emlékezve. Angolul a theresienstadti koncentrációs táborban összegyűjtött receptek jelentek meg **In Memory's Kitchen: A Legacy from the Women of Terezin** (Az emlékezés konyhájában: A terezini asszonyok öröksége) címmel.

„Ez a mű – más szakácskönyvektől eltérően – nem különleges konyhaművészeti bravúrjai miatt értékes, hanem amiatt, mert lehetőséget ad arra, hogy megértsük az emberi lélek rendkívüli képességét arra, hogy túllépjen a körülményein, megtagadja saját elembertelenítését, és a múlttól, illetve a jövőről álmodjon.” – írja az előszó. Végezetül egy receptet mutatunk be ebből a gyűjteményből is:

AUSCHWITZ UTÁN

Ami Auschwitz után történt – vélte Adorno –, élesen elválnak attól, ami előtte volt. A holokauszt tapasztalata megalapozza bizalmatlanságunkat az egész kultúrával szemben, beleértve a kultúra kritikáját is, hiszen annak tárgya elvakít, és eltereli tekintetünket a valós iszonyattól. Ezt a szemléletet fejezi ki Adorno 1949-ben papírra vetett, viharos vitákat kavarázó és agyonidézett mondata: „Auschwitz után verset írni – barbárság”. KÖSZEG FERENC ÍRÁSA

A gondolkodó maga is tisztában volt kijelentése ellentmondásos voltával, hiszen véleményét látványosan cáfolta a háború után kibontakozó irodalom, amelynek egyik meghatározó témája éppen a holokauszt volt, közelebből pedig a német lírában Paul Celan nyelvtelentő költészete. Verdiktjét Adorno úgy vonja vissza, hogy közben kitérít a jelentését: „Az élő szenvedésnek éppen úgy joga van a kifejezésére, ahogy a megkínzottak joga van az üvöltésre; meglehet, tévesnek bizonyult, hogy Auschwitz után nem lehet verset írni. De nem téves a kevésbé kulturális kérdés, lehet-e élni Auschwitz után, élhet-e teljes életet, aki véletlenül megmenekült, holott el kellett volna pusztulnia.” Auschwitzcal a világ túlélte a saját pusztulását, állítja Adorno; az 1962-ben írt esszéjében használt szó, az Untergang éppúgy jelent pusztulást, mint hanyatlást, alámerülést, alkonyatot. Auschwitzcal a világ természetesen nem pusztult el, hiszen létezik, ahogy a költészet is létezik. De a szenvedés, amit az áldozatok átéltek, és aminek a világ szemtanúja lett, a kreatúra szenvedéseinek örök jelképe. „Auschwitz ma múzeum”, írta Pilinszky, a katolikus költő, aki a világlírában is az elsők között ismerte fel Auschwitz egyetemes jelentését. A múzeumban felhalmozott mindennapi tárgyak „lettek végül is a század legsajátosabb ereklyéi”. „Isten időről időre átvérzi a történelem szövétét” – írja ugyancsak Pilinszky, mintha Isten maga is részese lenne az auschwitzi szenvedésnek. A Ravensbrückben meggyilkolt fogoly pedig legyőzi a halált: harmadnapon feltámad, mint maga Krisztus.

Auschwitznak ez a jelképes – filozófiai, költői és vallásos – értelmezése. Emellett azonban léteznek történeti és politikai értelmezések is. Az evilági értelmezés jegyében nem mondhatjuk azt, hogy aki túlélte Auschwitzot az nem élhet teljes értékű életet, hiszen mindannyian ismerünk vagy ismertünk embereket, akik visszajöttek Auschwitzból, családot alapítottak, dolgoztak, tanítottak, könyveket írtak. Akiknek szülei, testvérei, házastársa, gyermekei lettek a holokauszt áldozatai,

sosem tették túl magukat veszteségük fájdalmán, mégis többnyire megpróbáltak együtt élni a fájdalmukkal – tovább élni. Auschwitz történeti értelemben is jelkép, a dél-lengyelországi kisváros a holokauszt, a zsidóság ellen elkövetett népirtás összefoglaló neve lett. Az azonban, hogy Auschwitz örök és egyetemes jelképpé vált, nem jelentheti azt, hogy történeti értelemben összehasonlíthatatlanná minősült, a személytelenül, nagyüzemi módon végrehajtott tömeggyilkosság olyan példájává, amely nem vethető össze a népirtás más, történelmi példáiival. Köves Slomó írása éppen a zsidó hagyományból hoz példát az összevetésre: Hámán gonosz törekvését a zsidóság teljes kiirtására a huszadik századi holokauszthoz „hasonló történetnek” nevezi, amelyet a zsidó közösségek Eszter könyvének felolvasásával idéznek emlékeztetükbe minden évben purim ünnepén.

A zsidóság ellen elkövetett népirtás ténye meg a civilizált világ rossz lelkiismerete, hogy akkor sem nyújtottak menedéket az oltalmat keresőknek, amikor az üldözök gyilkos szándéka már félreérthetetlen volt, minden bizonnyal hozzájárult, hogy az ENSZ közgyűlése 1947-ben jelentős szótöbbséggel elfo-

gadta a független zsidó állam létrejöttét kimondó határozatot. A szégyenérzetnek szerepe volt abban is, hogy a háborúban vesztes fél ezúttal nemcsak a győztes államoknak fizetett jóvátételt, hanem kártérítést fizettek közvetlenül az áldozatoknak és az áldozatok túlélő hozzátartozóinak, meg az államnak is, amelyet jelentős részben a túlélők hoztak létre: Izraelnek. A kártérítés éppen olyan szerves része az igazságtétel folyamatának, mint az emlékezés az emberiség elleni bűntettek, és mint az elkövetők megbüntetésére. A náci háborús bűnösök felelősségre vonása a zsidóság ellen elkövetett népirtásnál szélesebb körre terjedt ki: elítélték a hadijog súlyos megsértésével elkövetett háborús bűncselekményeket és egy sor egyéb bűncselekményt, amelyeket a tettesek a náciizmus jogrendjének a védelmében követtek el. Megszűnt a háborús és emberiség elleni bűncselekmények elítélésének időbeli korlátja is. Létrejött a nemzetközi bíróság a Ruandában majd pedig a volt Jugoszláviában elkövetett bűncselekmények kivizsgálására és a tettesek – köztük kormányfők – megbüntetésére. Végül pedig Hágában létrejött a Nemzetközi Büntetőbíróság, amely a háborús és emberiség elleni bűncselekmények legfőbb kezdeményezőit és végrehajtóit is hivatott elítélni.

Történelmi és büntetőjogi értelemben tehát Auschwitz nem tekinthető kivételes és reményeink szerint soha meg nem ismétlődő bűncselekménynek. Emberiség elleni bűncselekményeket nagy számban követtek el a második világháború befejezése óta is: ezek feltárása, a bűnösök felelősségre vonása indokoltá teszi, hogy a nemzeti törvényszékeken kívül működjön nemzetközi büntető bíróság is, amely képes arra, a nemzeti elfogultságokon, az egyes államok politikai érdekein túlemelkedve ítélkezzen. A magyar Alkotmánybíróság – úgy vélem – szűkösen értelmezte az elévülés szabályát, döntésével lehetetlenné téve a kommunista diktatúra védőszárnyai alatt elkövetett súlyos bűncselekmények tetteseinek megbüntetését.

Az igazságtételt, szerte a világon – s Magyarországon különös látványossággal – silány politikai vita követte és követi arról, hogy a XX. század két gyalázatos totalitárius rendszere, a náciizmus és a kommunizmus közül melyik követelt több áldozatot, és melyiknek az áldozatai érdemlik meg inkább, hogy gyásszal, de nem egy esetben szégyenkezve őrizzük meg emléküket. Az ország szinte háborús politikai megosztottsága oda vezetett, hogy a jobboldali rendszerek áldozatait csak a baloldalon, a baloldaliakét csak a jobboldalon tekintik mártírnak, és százalmas versengés folyik, hogy melyik szörnyállamnak volt több, illetve kevesebb áldozata. Holott egy demokratiként gondolkodó ember számára egyképpen törvénytelen és áldozata a munkaszolgálatosként elpusztult zsidó orvos, mint a szovjet bíróság látszateljárása alapján kényszermunkára ítélt és éhen vesztett katona.

Auschwitz örökre megmarad egyrészt, mint a határtalan kiszolgáltatottság, másrészt, mint az embert gyilkoló géppé silányító hatalom jelképe. De Izrael létjogát nem a zsidóság szenvedéstörténete alapozta meg, hanem az, hogy a szenvedések közepette is, történetének belső törésvonalai ellenére is megmaradt összetartozó emberek közösségének. Hogy a szenvedésekre nem panaszkodással, tragédiájának lobogtatásával válaszolt, hanem azzal, hogy a kétezer évig tartó államnélküliség után képes volt modern államot létrehozni. De a politikai és gazdasági sikereknél, a katonai győzelmeknél is nagyobb csoda talán, hogy a héber nyelv, amely száz éve még holt nyelv volt, mint a római katolikus egyház latinja, ma milliók anyanyelve.

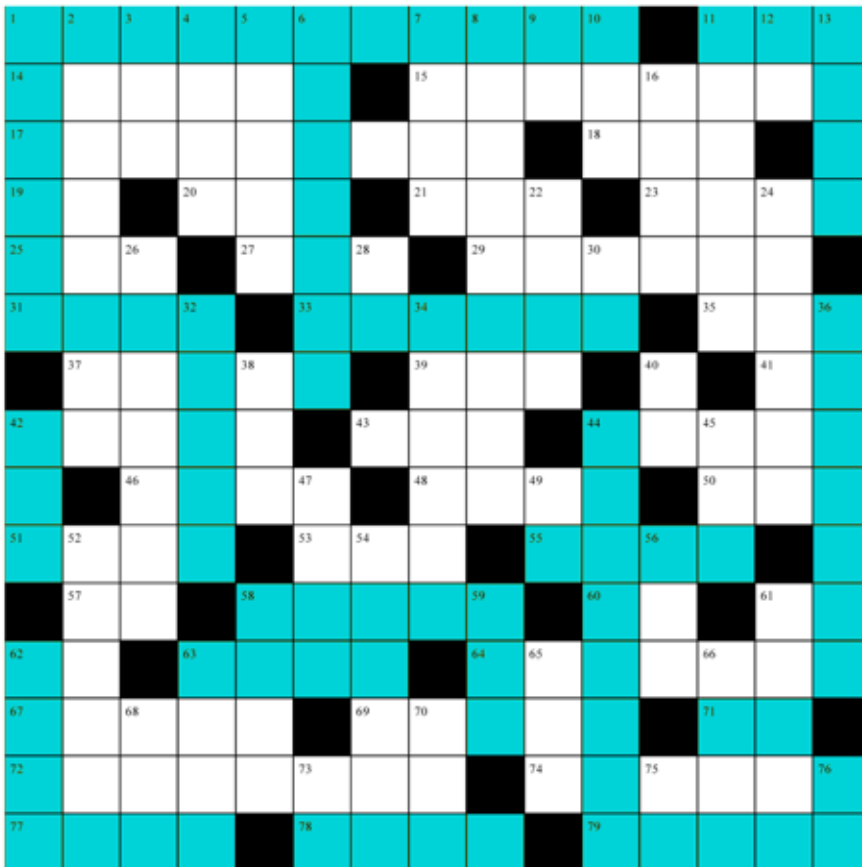
ZSIDÓ FOGALMAK

KÉSZÍTETTE: JAKAB ZSOLT

Fejtsd meg a keresztrejtvény fő soraiban elrejtett 21 zsidó fogalmat és nyerjen értékes könyveket!

Beküldési határidő: 2016. november 15. Cím: rejtveny@zsido.com.

Az előző szám megfejtése: Sáná Tová Umetuká. Nyertesünk: SZÁSZ VALÉRIA

Vízszintes:

1. „Másik oldal”. Kabalisztikus fogalom, amely a szentség oldalával szemben áll: azt próbálja elfedni, semmissé tenni. 11. Izraelbe bevándorló zsidó. 14. Vakond végtagja. 15. Keletre. 17. Vektoros grafika. 18. Fontenay...-Roses; francia község. 19. Erdélyi-moldvai folyó (névváltozattal). 20. ... Joniá; Athén északi külvárosa. 21. Angolna, németül. 22. Hársfaháncs, angolul. 25. Kelet, németül. 27. ...jelenség; látszatmozgás. 29. Velence angol neve. 31. Szó szerint: tan. Szűkebb értelemben Mózes öt könyve, bővebb értelemben az egész Biblia, általánosságban a zsidóság összes tanítása. 33. „Özvegy”: egy olyan asszony, akinek férje meghalt. 35. Fizimiska. 37. Keleti szőnyeg. 39. L... pour l...; francia művészeti irányzat. 41. Közép-

hullám, röviden. 42. Srí Lanka őslakója. 43. Trombitahang. 44. Pöttyös gekkó. 46. ... del Salado; dél-amerikai rétegvulkán, az Andok 2. legmagasabb hegye. 48. Narancsbarna, barnás sárga. 50. Elektronikus differenciálzár. 51. Volt akkor, népiesen. 53. Juh hímje. 55. Ádámnak és Évának másodszületett fia, akit Káin megölt. 57. Lengyel vasúti kocsisorozat volt. 58. A 14. században Franciaországban élt rabbi Jákob ben Ásér által szerkesztett, négy részből álló háláchagyűjtemény. 60. Import, röviden. 61. Idősebb férfi megszólítása, népiesen. 62. Nézd csak! 63. Az az emelvény, ahol a vízsz. 31. alatt olvassák. 64. Roppant gyorsan repül. 67. Kaszácscsillag. 69. Bolgár családnév. 71. Nyári hónapok egyike a héber naptárban: július-augusztus (névváltozattal). 72. Helyőrség. 74. Erőd la-

kói. 77. „Így igaz”, „vajha így lenne”. 78. A zsidó nép első felszentelt papja, majd főpapja, akitől a kohániták származtak. A Biblia elbeszélése szerint Mózes és Miriam testvére és Lévi dédunokája volt (névváltozattal). 79. Őszi hónapok egyike a héber naptárban: szeptember-október.

Függőleges:

1. A Hetek ünnepe, a Szináj hegyi törvényadás emléknapja, az új kenyér ünnepe. Az esemény a Kinyilatkoztatás volt: az Örökkévaló kinyilvánította akaratát Izrael előtt. Ezt a Tízparancsolat kihirdetése jelezte. 2. Becézett Zsolt. 3. Elektromos töltésű anyagi részecske. 4. Fosztóképző. 5. Eltipor, letapos. 6. Ősapák egyike. A zsidó népnek, Edom és Izmael ivadékának is ősatya. 7. Horvát sziget. 8. Számítás családtag szülői házba érkezésére. 9. Eres! 10. Pécs-közei falu. 11. Mexikói szövetségi állam. 12. A laurencium vegyjele. 13. Micvák, melyek valamely történelmi eseményre emlékeztetnek, például az ünnepek. 16. Windows-alapú telepítőprogram az Ubuntu Linuxhoz. 22. Alul. 24. Nőni kezd. 26. Egy hang, hangpár vagy akkord hangjainak gyors egymás utáni ismételtetése. 28. Iljusin repülőgépe. 30. Feltételes mód jele. 32. A zsidók visszatérése, bevándorlása Izraelbe. 34. Becézett Mária. 36. Őszi hónapok egyike a héber naptárban: október-november (névváltozattal). 38. Perui város. 40. Keleti táblás játék. 42. A héber abc betűje, számértéke 400. 44. A fák újéve. 45. Ébred. 47. Hab, svédül. 49. Ábécénk kezdete. 52. Szereplő Madách Imre *Mózes* c. drámai költeményében. 54. Szónok. 56. Ausztráliai futómadár. 58. Serdülőkorú. 59. A héber abc betűje, számértéke 40. 61. Albertlevél. 62. „Fénylő”. Klipá, amiben nemcsak negatív, hanem pozitív erő is van. 63. Német város. 65. Lovasság(i), röviden. 66. János egyik német névváltozata. 68. Írország egyik angol rövidítése. 70. Japán családnév. 73. Belső szám! 75. Indonéziai autójel. 76. A héber abc betűje, számértéke 80.

Tartalmasan szeretné eltölteni nyugdíjas éveit?

Igényesen kialakított, az önálló életvitelt támogató környezettel várjuk azokat az időseket, akik a biztonság mellett fontosnak tartják a nyugdíjas évek teljes értékű megélését a háztartási munkák terhe nélkül.

Intézményeink

- elérhető árakat,
- zöldövezeti elhelyezkedést Budapesten és Törökbálinton,
- önálló, akadálymentesített apartmanokat,
- uszodai és gyógytorna szolgáltatásokat,
- intézményi programlehetőségek széles skáláját,
- intézményen kívüli szervezett szabadidős elfoglaltságokat,
- magas szintű egészségügyi és gondozási szolgáltatásokat,
- intézményi orvosi és rendszeres szakorvosi ellátást biztosítanak nyugdíjas korú lakóiknak.

Jöjjön, nézzen be hozzánk!

Várjuk jelentkezését:

06 1 510 00 17

www.olajagotthonok.hu

OLAJÁG
OTTHONOK

Legyen a mi otthonunk az Ön otthona!

Idősothton? - Egy új életforma kezdetel

Napjainkban a nyugdíjasok nagy része szeretné az előtte álló évek minden napját úgy tölteni, ahogy azt a munkával, háztartásvégzetéssel, családfenntartással zajló időszakban eltervezte. Kívánva a szabadságot, megőrizni a függetlenséget, kedvtelésből választani tevékenységet, több időt fordítani hobbi-ra, pihenésre. Egyedül lenni, ha ahhoz van kedve vagy éppen társaságban - a mindennapok terhe nélkül.

Hogyan is telnek egy gondtalan nyugdíjas napjai az idősothtonban?

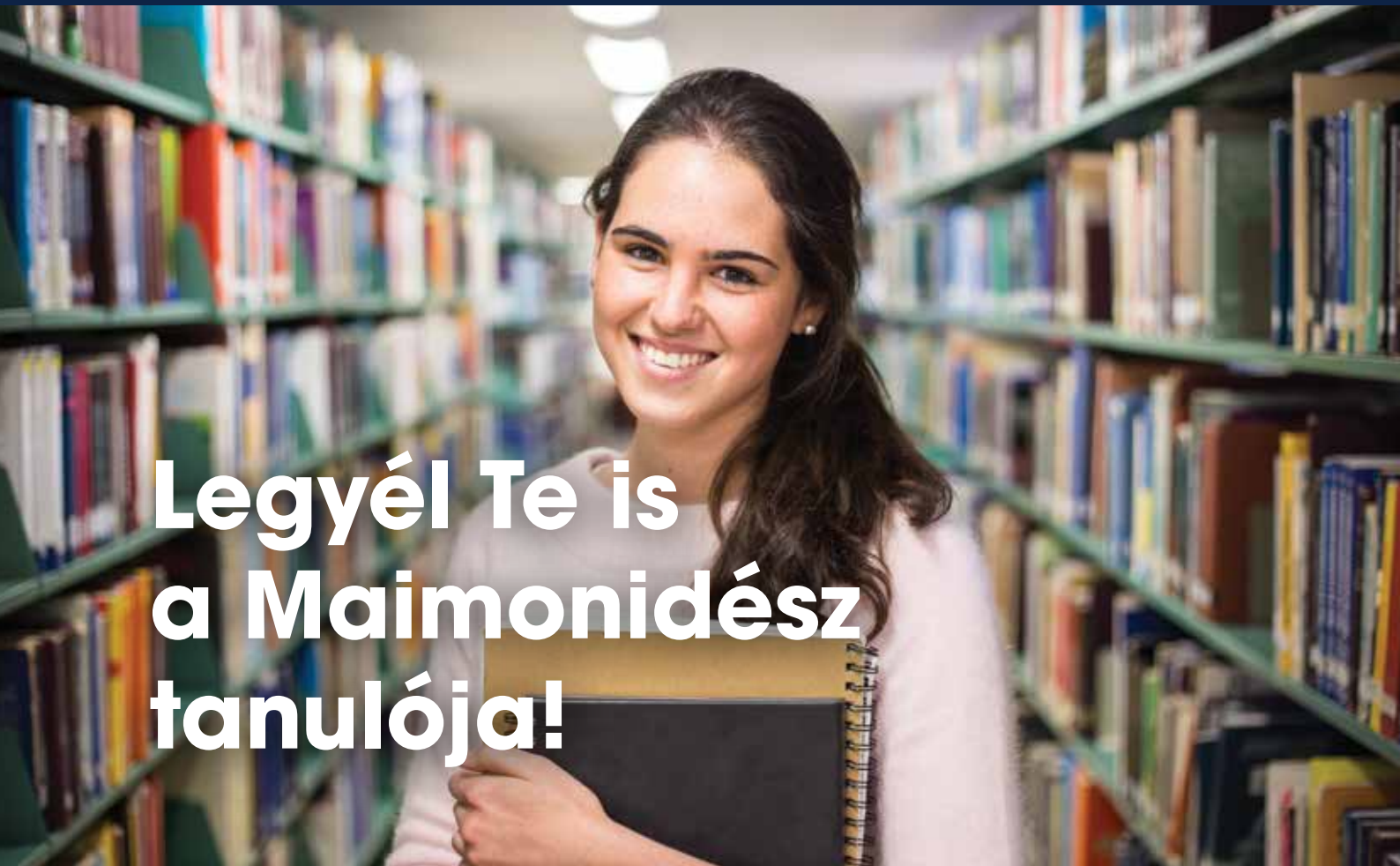
Ebredés után – melyet nem az ébresztőóra sürgöt – szabadon dönt, hogy úszással vagy reggelivel induljon a napja. Dél előtt tartalmasan tölti az idejét – kirándulni, sétálni megy, kertészkedik, érdeklődési körének megfelelően talál társakat, akikkel kártyázik, sakkozik, kézmunkázik vagy éppen nosztalgizik. Délközben elé teszik az általa választott ételt, majd kis pihenés után ismét várják a programok - színház, koncert vagy éppen érkezik a család. A vacsora elkészítése után ismét találhat közösségi programokat vagy visszavonulhat otthonos lakrészébe, olvasgat, filmet néz, online tartja a kapcsolatot szeretteivel, majd nyugovóra tér.

Az otthonok kínálata ma már sok esetben leginkább a szállodalai ellátás kényelméhez hasonlít, ugyanakkor az életkor emelkedése okozta egészségügyi változásokra egyéni egészségügyi és gondozási szolgáltatás-

csomagokkal ad választ. Egészségmegőrzésre, az aktív élet fenntartását támogató programokra és az időskori betegségek szűrésére kiemelt hangsúlyt fektetnek az Intézmények. A biztonságérzetet a napi 24 órás egészségügyi felügyelet és a rendszeres orvosi, szakorvosi jelenlét mellett őrző-védő szolgálat is növeli.

Az Olajág Otthonokban - mely az egyik legnagyobb magán idősothtonhálózat - elérhető áron találhat igazi otthonot, közösséget, élményekben gazdag életet a lakók a mindennapi terhek – főzés, mosás, takarítás, hivatali ügyek intézése – nélkül.

„Arra kérjük az érdeklődőket, jöjjenek el, nézzenek körül személyesen is nálunk!” - Invitál mindenkit dr. Szirmai Viktor főigazgató. A jelentkezéseket a 06 1 510 00 17-es telefonszámon várják. További információ a www.olajagotthonok.hu honlapon.

Legyél Te is a Maimonidész tanulója!

Zsidó gimnázium Budán: Egyesítjük az autentikus értékrendet és zsidó hagyományokat a nyitottsággal és dinamikus gondolkodással.

Modern, nyitott, magas színvonalú világi oktatás: Célunk, hogy az általunk kidolgozott, önmegvalósítást támogató oktatási stratégiánk által minden egyes diák megtalálhassa és kifejleszthesse tehetségét, ugyanakkor szerves és aktív tagjává váljon a társadalomnak.

Kéttannyelvű iskola: A vallási tárgyakat angolul, a világi tantárgyakat magyarul oktatjuk.

Emelt szintű angol és héber nyelv: A vallási és a világi tárgyak magas színvonalú és egymást szervesen kiegészítő oktatása mellett különös hangsúlyt helyezünk az intenzív nyelvtanításra is. Cserediák programunkkal, testvériskoláink révén külföldi tanulásra is lehetőséged van.

Mikor indul első évfolyamunk?

2017. szeptember 1-től!

Tudj meg többet a gimnáziumról: www.zsidogimnazium.hu